

Jegyzetek

A leggyakoribb forráslelőhelyek és forráskiadványok jegyzetekben használt rövidítései:

AR ZD – Aprilski rat 1941. Zbornik dokumentata. Beograd, 1971.

AV – Archiv Vojvodine

CsmL – Csongrád megyei Levéltár

DIMK V. – Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet. Összeállította: *Juhász Gyula*. Akadémiai Kiadó 1982.

HIL – Hadtörténeti Intézet Levéltára

HMTI – Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: *Szinai Miklós* és *Szűcs László*. Kossuth Könyvkiadó 1962.

MBTT – Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Juhász Gyula*. Kossuth Könyvkiadó 1978.

MSRV MK – Muzej socijalističke revolucije Vojvodine. Mađraska kutija.

OL – Országos Levéltár

PI Arch. – Párttörténeti Intézet Archívuma

PK KPJ za Vojvodinu – Pokrajinski Komitet Komunističke partije Jugoslavije za Vojvodinu 1941–1945. Predgovor, izbor i objašnjenja *Ljubica Vasilic*. Novi Sad – Sremski Karlovci, 1971.

WIL – A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: *Ránki György*, *Pamlényi Ervin*, *Tilkovszky Loránt* és *Juhász Gyula*. Kossuth Könyvkiadó 1986.

ZDNOR – Zbornik dokumentata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Dokumenti Nemačkog Rajha 1941. XII/1. Beograd, 1973.

Bevezető

- ¹ *Tilkovszky Loránt*: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941. Akadémiai Kiadó 1967.
Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945.) Akadémiai Kiadó 1968.
- ² Csupán a legfrissebb irodalomból említek néhányat: *Velimir Terzić*: Slom kraljevine Jugoslavije 1–2. Beograd, 1983. *Branko Petranović*: Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941–1945. I–II. Beograd, 1983.; *Nikola Milovanović*: Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića. 1–4. Beograd, 1983. Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socialističkoj revoluciji 1941–1945. U redakciji *Čedomire Popova*. Novi Sad, 1984.
- ³ *Buzási János*: Az újvidéki „razzia” Kossuth Könyvkiadó 1963. E tárgykörben csaknem két évtized után jelent meg *A. Sajti Enikő*: A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája (1941. április–1942. január). *Párttörténeti Közlemények*, 1982. 4. sz. 141–175. old., illetve a telepítésekre vonatkozóan uő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Nemzetiségi füzetek. 6. Akadémiai Kiadó 1984.

Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken

- ¹ *Ferdo Čulinović*: Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd, 1970. 34. old.; *Vlado Strugar*: Jugoslavija 1941–1945. Beograd, 1970. 20. old.
- ² *Juhász Gyula*: A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. Akadémiai Kiadó 1964. 289–312. old.
- ³ HMTI 54. sz. irat. 289–290. old.
- ⁴ *Kun József*: Magyarország második világháborúba való belépésének katonai vonatkozásai. *Hadtörténeti Közlemények*, 1962. 1. sz. 12. old.
- ⁵ OL K–63. Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat, 545. old.; *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Második, átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1975. 244–245. old.
- ⁶ OL K–27. Mt. jkv. 1941. április 10. Magyarország Jugoszlávia elleni támadásának külpolitikai vonatkozásait részletesen tárgyalja *Juhász Gyula*: A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. 252–334. old., valamint Magyarország külpolitikája 1919–1945. c. monográfiája. 238–247. old. A jugoszláv-magyar külkapcsolatok két világháború közötti alakulására *Vuk Vinaver*: Jugoslavija i Mađarska 1918–1938. Beograd, 1971.; uő: Jugoslavija i Mađarska 1933–1941. Beograd, 1976.
- ⁷ OL K–63. Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat, 580. old.
- ⁸ OL K–27. Mt. jkv. 1941. április 13.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ AR ZD 171. sz. irat. 555–560. old.; *Fikrete Jelić-Butić*: Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska. Zagreb, 1977. 64–65. old.; valamint *Ljubo Boban*: Maček i HSS, Zabreb, 1974. 386–451. old. Németország horvátországi politikájában a Simović-féle hatalomátvétel után változás állt be, mivel a Horvát Parasztpárt vezére – a német szándékokat keresztezve – belépett a kormány-

- ba. Április 10-én Veesenmayer találkozott Mačekkal, aki „becsületszavát adta”, hogy „átengedi” a hatalmat Kvaterniknek. Nem sokkal ezután, még ugyanezen a napon, a Veesenmayer–Maček–Kvaternik találkozón Maček ezt aláírásával is szentesítette. *Franjo Tuđman: Okupacija i revolucija. Zagreb, 1963. 74. old.*
- ¹¹ OL K–64. Küm. res. pol. 1941–16–255. Villani 1941. április 27-i számjeltávirata, valamint *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. 239. old.*
- ¹² OL K–64. Küm. res. pol. 1941–16–234. Bárdossy 1941. április 22-i számjeltávirata.
- ¹³ ZDNOR 54. sz. irat. 138–140. old. Jugoszlávia felosztására még: *Pero Morača: Jugoszlavija 1941. Beograd, 1971. 16–28. old.; Ferdo Čulinović: I. m. 49–73. old., Vlado Strugar: I. m. 23–26. old.*
- ¹⁴ ZDNOR XII/1. 27. sz. irat. 72–75. old.
- ¹⁵ *Nyigri József: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. A visszatért Délvidék. Szerkesztette: Csuka Zoltán. Budapest, 1941. 504. old.*
- ¹⁶ ZDNOR XII/1. 54. sz. irat. 139. old.
- ¹⁷ HIL VKF 1941–1/el. 1. sz. Bizalmas katonai közigazgatási parancs. 1941. április 11.
- ¹⁸ Uo. 11. sz. melléklet.
- ¹⁹ A felvidéki szlovákokkal, illetve a román és magyar nemzetiségekkel kapcsolatos politika kiéleződésére, a kölcsönös retorziókra a bécsi döntéseket követő hónapokban került sor. De a bevonulás sem volt incidensektől mentes. Lásd erre vonatkozóan: *Csatári Dániel: Forgószélben. 118–147. old.; Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). 64–108. old., 286–288. old.*
- ²⁰ Werth precíz adatai szerint a katonai közigazgatás kéthónapos működése alatt csak a fővárosi sajtóban 1640 Délvidékkel foglalkozó cikk jelent meg. Ebből kifejezetten propagandajellegetűnek minősített 480-at. A lapok hangját alapvetően az határozta meg, hogy a katonai közigazgatás vezetői a sajtófőnökön és a sajtókamarán keresztül befolyást gyakoroltak a sajtóra, hogy, mint Werth megfogalmazta, „az egyetemes és délvidéki magyarság öntudatának fejlesztésére és a nemzetiségi propaganda ellensúlyozására megfelelő cikkeket adjanak közre”. Ezenkívül bőségesen ellátták a visszafoglalt területeket a miniszterelnökség sajtóosztálya által rendelkezésükre bocsátott propagandaanyagokkal. 530 ezer plakátot, füzetet és egyéb brosrút, 3 ezer zászlót és 50 ezer nemzetiszínű kokárdát osztottak szét. HIL VKF 1941–1–5700/el.
- ²¹ A kisebbségek helyzetére általában lásd *Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Újvidék, 1967. A vajdasági magyarokra különösen Šandor Mesaroš: Položaj madara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981.*
- ²² HIL VKF 1941–1/el. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.
- ²³ HIL VKF–1–4745/el.
- ²⁴ HIL VKF 1941–1/el. 2. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18. Melléklet.
- ²⁵ A bácskai németység második világháború alatti történetére lásd *Josip Mirnić: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Novi Sad, 1974.*
- ²⁶ HIL VKF/el. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.
- ²⁷ *Josip Mirnić: I. m. 81. old.*

- ²⁸ Uo. 83. old.
- ²⁹ HIL VKF/el. n. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.
- ³⁰ HIL A kaposvári 10. gyalogosdandár iratai. 1941–31/I. b. *Barabás Miklós–Barabás Emil*: Balkán. Német–olasz–magyar villámháború. Budapest, é. n. 181. old.
- ³¹ HIL VKF 1942–4–59417/el. n.; *Ferdo Čulinović*: I. m. 558. old. Magyarország Jugoszlávia elleni támadásának katonai vonatkozására lásd *Kun József*: I. m. 11–16. old.
- ³² HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–14/I. a.
- ³³ Uo. 1941–21/I. a.
- ³⁴ Uo. 1941–22/I. a. Kádár Gyula, aki mint a IV. hadtest szállásmestere vett részt a katonai akcióban, arról ír visszaemlékezésében, hogy rendkívül elmentmondásos tájékoztatást kaptak az ellenség helyzetéről. Így például a támadást megelőző éjjel a felderítők olyan híreket hoztak, hogy a járóőröket mindenhol erős tűz fogadta, vagyis a jugoszláv csapatok még nem vonultak vissza. A támadást megelőző erős tüzérségi előkészítést egy véletlen hír nyomán vonták csupán vissza, ellenkező esetben üres állásokat lőtték volna. *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Könyvkiadó 1978. 368. old.
- ³⁵ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–31/I. b., valamint HIL VKF 1941–1–4181/el. n. A csetnik szó a szerb četa (csapat) szóból származik. Ebben az értelemben szabadcsapatost, gerillaharcost jelent. A harcmodor visszanyúlik a török időkig. A második világháború éveiben a Draža Mihailović vezette angolbarát, de a megszállókkal is megegyezést kereső polgári ellenállást nevezték így. Dobrovöljácoknak az első világháború szerb hadseregének önkénteseit nevezték. Az 1918-ban megalakult Jugoszláviában az agrárreform keretében telepesföldet kaptak, a nem földműveléssel foglalkozó dobrovöljácok pedig egyéb kedvezményben részesültek. A közhivatalnokoknak például beszámították a háborúban eltöltött időt.
- ³⁶ OL K–428 MTI Könyvomas. 1132. cs. 1941. április 4. Valójában ilyen atrocitásokra nem került sor. Bessenyei György belgrádi magyar követ, bár a kormány türelmetlenül várta az erről szóló híreket, nemhogy „terror akcióról”, de semmiféle komoly sérelemlről nem tudott adatokat küldeni. Ezt még Várady Imre szenátor, a vajdasági magyarság egyik jobboldali polgári vezetője is kénytelen volt elismerni. *Vreme*, 1941. április 4. Az általunk áttanulmányozott források között egyetlen ilyen jellegű *kísérletre* találtunk utalást. Mladen Čović csókai (Čoka) jegyző, a magyar támadás után „egy csomó magyart szedett össze csendőreivel, azokat a Zenta és Csóka között lévő Tisza hídjára vitte, hogy azokat a túlsó parton lévő szerb katonaság gépfegyverrel lekasabolja. Ebben a vérengzésben azonban egy ismeretlen nevű tényleges szerb főhadnagy megakadályozta, mert a hídról mindenkit leparancsolt és kis idő múlva a hidat felrobbantotta.” OL K–149 BM res. 1942–6–6026.
- ³⁷ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 141–42/I. b.
- ³⁸ A csetnik szervezet átfogó történetét adja *Nusret Šehić*: Četnistvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941). Sarajevo, 1971. A csetnik szervezet szétválására *Jovan Marjanović*: Draža Mihailović između nemaca i britanaca. Zagreb–Beograd, 1979. 17. old. Szerbiai szerepükre lásd még: *Milan Borković*:

- Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislingska uprava 1941–1944. Beograd, 1979. I. köt. 170–180. old. Már a Fekete kéz nevű titkos társaság programjában is fontos helyet foglalt el az ún. komitácsi, vagy csetnik típusú gerilla harcmodor. Apis, azaz Dragutin Dimitrijević, a Fekete kéz vezetője maga is részt vett Macedóniában, még az első Balkán-háború előtt ilyen csapatok szervezésében.
- ³⁹ *Jovan Marjanović*: I. m. 11–54. old. Marjanović kimutatja azt is, hogy a Mihailović-féle csetnik mozgalom nem közvetlenül a két világháború között működő csetnik szervezetekből nőtt ki, bár közvetett hatásukat nem tagadja.
- ⁴⁰ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–208/M.
- ⁴¹ Uo. 191–52/I. a.
- ⁴² *Kádár Gyula*: I. m. 370–371. old.
- ⁴³ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–1/c.
- ⁴⁴ U.o.
- ⁴⁵ HIL VKF 1941–1–7001/el.
- ⁴⁶ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–33/I.b.
- ⁴⁷ *Petkovics Kálmán*: Áprilistől novemberig. Dokumentumriport. Életjel miniatűrök. 24. Szabadka, 1973. 32. old.; valamint *Milos B. Lukić*: Žedničke iskre. Hronika Novog Žednika. Novi Sad, 1978. 411–416. old.
- ⁴⁸ OL K—428 MTI Könyomatos 1132. cs. 1941. április 22.
- ⁴⁹ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–26/1. b.; MSRV MK reg. br. 1/3.
- ⁵⁰ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–26/I. b.
- ⁵¹ Uo. 1941–37/I.b.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ PI Arch. F. 634. Deák Leó a jugoszláv népbíróság előtti kihallgatása során azt vallotta, hogy a magyar katonai hatóságok már a bevonuláskor pontosan ismerték a Magyar Kultúrszövetség névsorát.
- ⁵⁴ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–19/I. a.
- ⁵⁵ Uo. 1941–29/I. a.
- ⁵⁶ Uo. 1941–1/c.
- ⁵⁷ HIL VKF 1941–4–431. A rendelet április 17-én jelent meg, de visszamenőleg, április 15-től volt hatályban.
- ⁵⁸ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–31/I. a.
- ⁵⁹ Uo. 1941–22/I. b.
- ⁶⁰ Uo. 1941–51/I. a.; 30/1. a.; 27/I. b.; 28/I. b.
- ⁶¹ Uo. 1941–24/I. b.
- ⁶² *Juhász Gyula*: I. m. 325. old.
- ⁶³ Saopštenja o zločinama okupatora i njihovih pomogača u Vojvodini 1941–1944. Knjiga 1. Bačka i Baranja. Novi Sad, 1946. 10. old. Az e kötet 258. oldalán található statisztika szerint a bevonuláskor 2142-en haltak meg.
- ⁶⁴ PI Arch. F. 815/1.
- ⁶⁵ OL K–149 BM res. 1941–1–9400. A nyomozást Apic meggyilkolásának ügyében személyesen a délvidéki katonai közigazgatás parancsnoka irányította. Mivel a nyomozati anyagot nem találtuk meg, a körülményeket nem tudtuk rekonstruálni. Zubkovic budai görögkeleti püspök beadványa azonban sejtetni engedi, hogy politikai jellegű gyilkosságról volt szó.

- ⁶⁶ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. A IV. hadtest parancsnokság 4. sz. biz. hadtestparancsnoksági parancsa. 1941. április 24.
- ⁶⁷ Uo. 1941–107/I. a.
- ⁶⁸ Képviselőházi Napló. XI. 1941. november 13., valamint OL K–63 Küm. pol. 1941–16/7–6727.
- ⁶⁹ *Vígh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása. Akadémiai Kiadó 1979. 121–122. old., valamint DIMK V. köt. 726. sz. irat 1040–1041. old.
- ⁷⁰ A polgári közigazgatástól való függetlenséget hangsúlyozandó Heszlényi szállásmester április 18-án érvénytelennek minősített minden olyan, a déli területekre vonatkozó rendelkezést, amely nem a szállásmesteri, illetve a déli katonai közigazgatási csoporttól érkezett. HIL VKF 1941–1/eln. 3. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18.
- ⁷¹ HIL VKF 1941–1–5700/eln.
- ⁷² HIL VKF 1941–1/eln. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11., valamint OL K–63 Küm. pol. 1941–16/7–2397.
- ⁷³ Uo.
- ⁷⁴ HIL VKF 1941–1–5700/eln.
- ⁷⁵ *Balla Pál*: A visszacsatolt Délvidék nemzetiségi viszonyai. *Láthatár*, 1942. 10. sz. 261. old.
- ⁷⁶ HIL VKF 1941–1/eln. 3. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18.
- ⁷⁷ Uo. 8. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 30.
- ⁷⁸ HIL VKF 1941–1–5192/eln.
- ⁷⁹ HIL VKF 1941–1/eln. 8. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 30.
- ⁸⁰ HIL VKF 1942–1–5006/eln. Bajort Szálasi hatalomra jutása után rehabilitálták, majd a jugoszláv népbíróság mint háborús bűnöst halálra ítélte. *Kádár Gyula*: I. m. 378–379. old.; PI Arch. F. 624. A Bajor által Újvidéken kicsikart váltságdíjhoz hasonló „felajánlására” került sor, mintegy félmillió pengő összegben, Zomborban is. Ezt Szendrey Gorondy-Novák Elemér tudtával és engedélyével vette át. Ennek ismeretében nehéz hitelt adni Kádár Gyula állításának, miszerint az újvidéki és zombori „felajánlott” pénzezekről Werth és a felső katonai vezetés csupán egy évvel később szerzett tudomást. 1941 augusztusában például bácskai körútja alkalmával Keresztes-Fischer belügyminiszter is tudomást szerzett ezekről a váltságdíjakról. PI Arch. 504. f. 15. ó. e.
- ⁸¹ HIL VKF 1941–1/eln. 11. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 6.
- ⁸² MSRV MK 2. reg. br. 140.
- ⁸³ OL K–27 Mt. jkv. 1941. április 13.
- ⁸⁴ A muraközi bevonulás kérdésével foglalkozó minisztertanács tárgyalta a magyar csapatok horvát területen történő igénybevitelére vonatkozó német kérést is. Nyilván a Muraközzel és a Bánáttal kapcsolatos bizonytalan helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy Keresztes-Fischer és Bánffy határozott tiltakozása ellenére a magyar kormány mégis beleegyezett, hogy korlátozott számú magyar egységek átlépjék a Duna vonalát. Bárdossy úgy reflektált Keresztes-Fischer és Bánffy aggodalmaira, hogy nem szeretné, ha e kérdés kapcsán kiéleződne Magyarország és Németország viszonya, mert „messzemenő érdekeinket csak úgy tudjuk biztosítani, illetve védeni, ha nem keltünk bizalmatlanságot segítői készségünk iránt. Nem szabad elfe-

lednünk, hogy kísért az orosz veszély. Románia pedig állandó terveket sző Észak-Erdély visszaszerzéséért. Ugyanakkor pedig a horvátországi németek már kezdik hangoztatni, hogy a Bácskában horvátok is vannak. Tehát a legközelebbi jövőben fokozott mértékben rá lehetünk utalva a németek támogatására és ezt nem szabad most bizalmatlanság keltésével eljásztanunk.” A magyar dunai flottilla a román flottillával együtt német parancsnokság irányításával vett részt a szerbiai partizánok elleni harcokban. ZDNOR XII/1. 173. sz. irat. 459. old.; 222. sz. irat. 577. old.

⁸⁸ OL K-27 Mt. jkv. 1941. július 8.

⁸⁹ WIL 431. sz. irat. 600–601. old. A németek a Muraszombattól nyugatra lévő Seregházát (Serdica), a Széchenyi-kúti (Petanc-forrás) és a korongi (Krog) kiszögellést, majd pedig a seregházi határ Rottenberg-dűlőjét követelték vissza. HIL HM 1941-1/a-38126/el.

⁹⁰ WIL 424. sz. irat. 603–604. old.

⁹¹ Uo.; *Hrvatski narod*, 1941. július 10.

⁹² ZDNOR XII/1. 74. sz. irat. 190–191. old.

⁹³ A magyar válaszigjegyzéket nem találtuk meg. Lényegét azonban Vörnle és Erdmannsdorf július 17-i beszélgetése tartalmazza. WIL 426. sz. irat. 605. old.

⁹⁴ HIL VKF-1/el. 30. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. július 9.

⁹⁵ HIL HM 1941-21-30769/el.

⁹⁶ HIL VKF-1/el. 30. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. július 9.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ HIL VKF-1/el. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.

⁹⁹ *Bárdossy László*: Magyarországunk és a nemzetiségek. *Láthatár*, 1942. 1. sz. 1. old.

¹⁰⁰ *Nikola L. Gaćeša*: Agrarna reforma i kolonizacija u Backoj 1918–1941. Novi Sad, 1968. 252. old., 266. old.; valamint *Nada Lazić*: Baranja 1941–1945. Slavonski Brod, 1979. 139. old. A katonai közigazgatás számára készített ún. Segédlet ennél jóval több, 10 692 bácskai dobrovoljác családdal, mintegy 50 ezer fővel számolt. HIL VKF 1941-1/el. *Segédlet* a katonai közigazgatási szolgálat ellátására a visszafoglalt délmagyarországi területeken. I. Budapest, 1941. 43. old. Albrecht főherceg volt baranyai birtokát, 86 ezer kat. holdat a család visszakapta.

¹⁰¹ Érdemes megjegyezni, hogy Jugoszlávia, közvetlenül a német támadást megelőző esztendőekben – az események hatására – számos nemzetiségpolitikai korlátozó intézkedést volt kénytelen felülvizsgálni. Így például a nemzetiségek földvásárlását korlátozó intézkedéseket. Ez ellen a tartalékos tisztek és katonák egyesülete azonban erőteljesen tiltakozott a hadügyminiszternél, mondván, hogy veszélyezteti a földtulajdon nemzeti jellegét, s az az elv forog kockán, hogy „akié a föld, azé az állam”. AR ZD 272. sz. irat. 790. old. E politika csődjét nem csak az együttlakó dobrovoljácok és nemzetiségek ismerték fel fokozatosan. Például már 1937 nyarán Lungulov Radivoj, a dobrovoljácok országos szövetségének elnöke egy szabadkai képviselőtestületi ülésen Kossuth-alapítvány létrehozását javasolta. Ennek célja olyan fiatalok oktatása lett volna, akik a „magyar-jugoszláv együttműködés előharcosai lesznek”. *Napló* (Szabadka), 1937. június 1.

¹⁰² OL K-149 BM res. 1941-6-5010.

- ¹⁰⁰ Uo. 1941–1–9000.
- ¹⁰¹ Uo., valamint CsmL Szeged város főispánjának biz. ir. 1941. Szám nélküli.; OL K–149 BM res. 1941–9–9400.
- ¹⁰² HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–87/I. a. PI Arch. F. 815/1., MSRV MK 1. reg. br. 25
- ¹⁰³ OL K–63. Küm. pol. 1941–47–2784
- ¹⁰⁴ HIL VKF–1/el. 3. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18.; MSRV MK 1. reg. br. 13.
- ¹⁰⁵ OL K–64 Küm. res. pol. 1941–16–798.
- ¹⁰⁶ HIL VKF 1941–1–5349/el., valamint OL K–28 ME Kisebbségi osztály 1941–R–339–26995.
- ¹⁰⁷ *Milan Borković*: I. m. 199. old.
- ¹⁰⁸ *Slobodan D. Milosević*: Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. Beograd, 1981. 276. old.
- ¹⁰⁹ OL K–63. Küm. pol. 1941–67–2749.
- ¹¹⁰ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–3102.
- ¹¹¹ ZDNOR XII/1. 20. sz. irat. 58–60. old., valamint a jelzett irat 10. és 11. lábjegyzete.
- ¹¹² *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*. Knj. 1. Beograd, 1962. 544–547. old.
- ¹¹³ OL K–63. Küm. pol. 1941–67–2749.
- ¹¹⁴ Uo. 1941–47–2784.
- ¹¹⁵ Uo. 1941–47–2920.
- ¹¹⁶ Uo. 1941–47–3143.
- ¹¹⁷ Uo. 1941–47–3272.
- ¹¹⁸ WIL 369. sz. irat. 581. old.; valamint DIMK V. 787. sz. irat. 1118. old.
- ¹¹⁹ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–3102.
- ¹²⁰ Uo. 1941–47–3261.
- ¹²¹ Uo.
- ¹²² A magyar–horvát tárgyalások kudarcára: WIL 431–1. sz. irat. 613. old., 442. sz. irat. 618–619. old.
- ¹²³ HIL VKF 1941–1–5183/el.
- ¹²⁴ Uo.
- ¹²⁵ Uo.
- ¹²⁶ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–3553.
- ¹²⁷ Uo., valamint PI Arch. F. 815/1.
- ¹²⁸ OL K–63 Küm. pol. 1941–16/7–3522.; 3450.; OL K–28 ME Kisebbségi o. 1941–R–18762.
- ¹²⁹ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–3553.
- ¹³⁰ HIL VKF–1/el. 18. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 26.; PI Arch. F. 815/1. A nem zárt telepeken élő dobrovoljácok, optánsok és egyéb betelepülők összeírására csak július elején került sor. HIL VKF–1/el. 29. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. július 3.
- ¹³¹ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–3733.
- ¹³² Uo.
- ¹³³ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–6494. Bárdossy 1941. június 20-i számjeltávirata Sztójayhoz.
- ¹³⁴ OL K–149 BM res. 1941–1–18835.
- ¹³⁵ HIL VKF–1/el. 17. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 21.

- ¹³⁶ OL K-63. Küm. pol. 1941-16/7-3102. Sztójay 1941. június 25-i számjeltávirata Bárdossyhoz. 1941. június 4-én Kasche zágrábi német követ vezetésével tartott német-horvát kitelepítési tárgyaláson 5 ezer politikailag megbízhatatlannak minősített értelmiségi, 25 ezer 1914 után áttelepült szlovén és mintegy 145 ezer szlovén határ menti paraszt Szerbiába és Németországba történő kitelepítésében állapodtak meg. ZDNOR XII/1. 58. sz. irat. 150. old. A Németországhoz csatolt szlovén területekről 1941. szeptemberig Horvátországba szállítottak 26 343 főt, Szerbiából Horvátországba 38 643-at, Horvátországból Szerbiába pedig 98 643 főt telepítettek. Az 1941. szeptember 22-i német-horvát tárgyalások jegyzőkönyve szerint a Szerbiába toloncoltak számát 124 830-ra becsülték. Bárdossy értesülései tehát korántsem voltak túlzóak. ZDNOR XII/1. 164. sz. irat. 433-435. old. A megszállt Jugoszláviában végrehajtott kitelepítéseket részletesen tárgyalja: *Slobodan D. Milošević*: I. m.
- ¹³⁷ OL K-63. Küm. pol. 1941-16/7-4036.
- ¹³⁸ OL K-64. Küm. res. pol. 1941-16-536.
- ¹³⁹ Uo. 1941-16-542. Sztójay 1941. július 20-i számjeltávirata Bárdossyhoz.
- ¹⁴⁰ OL K-64 Küm. res. pol. 1941-16-566.
- ¹⁴¹ *A. Sajti Enikő*: Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken. Acta Historica Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica. LXXII. Szeged, 1982. 29. old.
- ¹⁴² OL K-63 Küm. pol. 1941-16/7-5256.
- ¹⁴³ Görgey és Gaál belgrádi útjáról a kormányt csak 1942. szeptember 9-én tájékoztatták. OL K-27 Mt. jkv. 1942. szept. 9. A kölcsönösségi megoldás lehetőségével az 1941. december 22-i minisztertanács foglalkozott. OL K-27 Mt. jkv. 1941. dec. 22.
- ¹⁴⁴ OL K-64 Küm. res. pol. 1941-16-798., 827.
- ¹⁴⁵ OL K-149 BM res. 1942-2-44., valamint *A. Sajti Enikő*: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában 1941. 40. old.
- ¹⁴⁶ Uo. 1942-6-6821.
- ¹⁴⁷ OL K-63. Küm. pol. 1942-16/7-405., valamint OL K-149 BM res. 1942-2-7397
- ¹⁴⁸ ZDNOR XII/1. 154. sz. irat. 404. old.
- ¹⁴⁹ A XVIII. sz. második felének nagy erdélyi kivándorlási hullámát a történetírás a hírhedt mádэфalvi veszedelemhez köti. Ekkor elsősorban Moldvába irányult a kivándorlás, majd Bukovina osztrák fennhatóság alá kerülésével (1774) megindult a moldvai székelyek áttelepítése Bukovinába. Ezzel egy időben az osztrák kormányzat lengyel, német, ukrán és román telepesekkel népesítette be a Szucsava (Suceava) folyó völgyét. *Elekes Lajos*: Magyarok Moldvában és Havaselvén. Erdély és népei. Szerkesztette: *Mályusz Elemér*. Budapest, 1941. 142-163. old.; *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Kolozsvár, 1941.; *Mikecs László*: Csángók. Bolyai Akadémia, é. n.
- ¹⁵⁰ *Mikecs László*: I. m. 299. old., *Szádeczky Lajos*: A székely határőrség szervezése 1762-64-ben. Budapest, 1908. 3-7. old., valamint *A. Sajti Enikő*: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában. 7-12. old.
- ¹⁵¹ *Szabados Mihály*: Egy telepítés tanulságai. *Magyar Szemle*, 1941. 3. sz. 169. old. Szabados létszámukat a bukovinai székelyek vezetőinek a magyar

kormány számára 1940. november–decemberben készített tanulmánya alapján közli. Adatait hitelesnek fogadhatjuk el, mivel az említett feljegyzés valóban létezett. Sajnos, csupán a borítólapját találtuk meg az Országos Levéltár iratai között. OL K–23. Küm. pol. 1940–27/4–6790. Az 1930-as román népszámlálás szerint létszámuk 10 555 fő volt.

¹⁵² Szabados Mihály: I. m. 169–170. old.

¹⁵³ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződesei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 474–477. old.

¹⁵⁴ A bukovinai székelyek ügyében az első diplomáciai lépésekre néhány nappal a román kormányhoz eljuttatott szovjet ultimátum átadása után került sor. Bárdossy bukaresti magyar követ 1940. június 30-án táviratilag arról értesítette Csáky külügyminisztert, hogy négy bukovinai magyar falu „a szovjeteknek átengedett területre esik”. Felvetette, hogy „nem kellene-e ezen falvak magyar lakosságát Magyarországra átköltöztetni és a szovjet kormánytól már most közbenjárni”. Csáky azonban már a Bárdossy táviratát megelőző napon utasította Kristóffy moszkvai magyar követet, hogy mivel e falvak átesnek a Szovjetunió területére, kérdezze meg a szovjet kormányt, „hajlandók volnának-e ezen falvak magyar lakosságát nekünk átadni”. Kristóffy július 4-én értesítette Csákyt, hogy az utasítás szellemében járt el Molotov szovjet külügyminiszternél, aki azt válaszolta, hogy „a csángók átadását nem tartja most indokoltnak”, de megígérte, utánaéz a kérdésnek. A bukovinai székely községek azonban nem kerültek át a Szovjetunióhoz, bár a határ közvetlen közelükben húzódtott. Napyira, hogy az andrásfalvi községi erdők például, ahonnan a falu tűzfizikusságát szereztek be, már átesetek a határon. OL K–63. Küm. pol. 1940–27/7–6446. Bárdossy 1940. június 30-i számjeltávirata Csákyhoz; Uo. 1940–27/7– szám nélküli. Csáky 1940. június 29-i számjeltávirata Kristóffyhoz, valamint uo. 1940–27/7–6497. Kristóffy 1940. július 4-i számjeltávirata Csákyhoz.

¹⁵⁵ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1941–P–16326.. OL K–63 Küm. pol. 1940–27/4–5965.

¹⁵⁶ Az 1939 májusában porrá égett Józseffalva újjáépítése kapcsán ezt írta visszaemlékezésében: „A fejembe vettem, hogy a telepítést előbb, vagy utóbb, de mégis ki fogom erőszakolni, ha nem máskor, akkor évek múlva. Istállók és házak falait és tetőzetét úgy építjük, hogy szekercés bevágással meg fogjuk számolni. Farkasfogazással csináljuk, szögezés nélkül. Ha az óra üt és vonatot kapunk, akkor majd szétverjük a fészket és elvisszük a Hortobágyra.” Németh Kálmán: Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája. Bácsjózseffalva, 1943. 261. old. Viszsaemlékezése forrásértékű, a telepítés során vezetett naplója alapján írta.

¹⁵⁷ OL K–149 BM res. 1941–2–5021. Horkay jelentése szerint a 65 ezer Dél-Bukovinából átteleptendő német számára ekkor már készen álltak az útvonal mentén felállított élelmezési állomások, elegendő tejkonzervvel és cumisüveggel a kisgyermekek számára. Mint írta, a WC-k a németek által megadott tervek szerint épültek, „ahol még clossetpapír is van”. s a vonattól salakos út vezet „a félreeső helyekre, hogy a cipők ne legyenek vizesek”. A precizen előkészített telepítés a gyakorlatban másként festett. 1941 szeptemberében a Bessarábiából és Bukovinából kitelepített németeknek csu-

pán harmada kapta meg a megígért házat, földet lengyel és francia földön. A többiek még mindig táborokban várták új lakhelyük kijelölését. Sokan kénytelenek voltak beállni napszámosnak, béresnek, kocsisnak. OL K-149 BM res. 1942-2-14754.

¹⁵⁸ *Németh Kálmán*: I. m. 317. old.

¹⁵⁹ Uo. 318-320. old.

¹⁶⁰ A második bécsi döntést követő magyar-román viszonyt részletesen tárgyalja *Csatári Dániel*: I. m.

¹⁶¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333., 26179.

¹⁶² Uo. 1941-P-16326.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ *Németh Kálmán*: I. m. 325. old.

¹⁶⁶ OL K-27 Mt. jkv. 1941. január 17.; valamint *A Sajti Enikő*: I. m. 20. old.

¹⁶⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-P-16326.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ *Csatári Dániel*: I. m. 113. old.

¹⁷¹ OL K-63. Küm. pol. 1941-47-1538.

¹⁷² Werth április 19-i emlékiratát nem találtuk. Lényegét a július közepén írt „Emlékirat a visszafoglalt Délvidék megoldásra váró lényegesebb feladatairól” címet viselő irat (HIL VKF 1941-1-5700/el.), valamint az 1941. május 27-én kelt bizalmas katonai közigazgatási parancs alapján rekonstruáltuk. HIL VKF-1/el. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27.

¹⁷³ HMTI 59. sz. irat. 305-306. old.

¹⁷⁴ 1941. április közepéig már 200 családot telepítettek Szatmár megye nagy-károlyi és szatmári járásába a román parasztok elhagyott házaiba, földjeire. *A Sajti Enikő*: I. m. 25. old.

¹⁷⁵ OL K-27. Mt. jkv. 1941. április 28. A moldvai csángók hazatelepítésének gondolata 1940 decemberében vetődött fel komolyabb formában. A kérdés tanulmányozása céljából Domokos Pál Péter tanfelügyelő hat hónapra a bukaresti magyar követséghez kapott beosztást. Vaskos tanulmányban számolt be útjáról. Ez főleg azért nem keltett osztatlan lelkesedést kormánykörökben, mivel Domokos a moldvai csángók erős asszimiláltságáról tudósított, bár mint hozzátette, valamennyien még most is római katolikus vallásúak. A minisztertanács 1944. április 7-én, a Sztójay-kormány alatt foglalkozott utoljára a moldvai csángók Magyarországra telepítésével, Bonczos előterjesztésében. Az előterjesztő szerint a román kormány azért zárkózott el mindaddig áttelepítésük elől, mert attól tartott, hogy Erdélyben fogják őket földhöz juttatni. A front közeledése miatt azonban, tette hozzá, „itt a lélektani pillanat” a telepítés kérdésének ismételt felvételére. Az egyébként őszre (!) tervezett akció kérdésében Bonczos nem kezdeményezett vitát, csupán abban kérte a minisztertanács állásfoglalását – nyilván a székely telepítés analógiájára –, hogy „igyekezzünk-e elősegíteni a csángóknak az országba menekülését”. A minisztertanács a javaslatot elfogadta, s kijelölte a „menekülő” csángók pontos gyülekezési helyét is (Csáksomlyó). OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-P-16326., OL K-27 Min. tan. jkv. 1944. április 7.

- ¹⁷⁶ Uo. Ezenkívül a németek a Jugoszláviával 1940 őszén kötött olajjegyezmény Délvidékre eső számláját is benyújtották. Heszlényi szállásmester a telepítés lebonyolításáig a gazdátlanul maradt dobrovoljac birtokokra a termelés folytonosságának biztosítása érdekében ún. gazda-gondnokokat nevezett ki. MSRV MK 1. reg. br. 3/a.
- ¹⁷⁷ HIL VKF-1/el. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27., MSRV MK 1. reg. br. 44/a.
- ¹⁷⁸ A magyar-román telepítési egyezményt nem találtuk meg. Forrásértékű viszont Gombos György ezzel kapcsolatban, közvetlenül a telepítés után megjelent tanulmánya. Gombos egyébként részt is vett a telepítés lebonyolításában. *Gombos György: Bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában. Láthatár*, 1941. 8. sz. 190. old.
- ¹⁷⁹ OL K-27 Mt. jkv. 1941. június 17.
- ¹⁸⁰ MSRV MK. 1. reg. br. 44/a., HIL VKF-1/el. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27.
- ¹⁸¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.
- ¹⁸² OL K-27 Mt. jkv. 1941. szeptember 16., 1942. február 25.
- ¹⁸³ HIL VKF-1/el. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27., MSRV MK 1. reg. br. 44/a. A szerb telepes falvakat később hivatalosan is a bukovinai községekről nevezték el. Így például Stepaničevo – Horthyvára, Bácskosuthfalva, Tankosičevo – Hadikhalom; Veternik – Hadikliget, Vojvoda-Mišić – Hadikszállás, Staro Djurdjevo – Hadikföldje, Sirig – Hadiknépe, Tomičevo – Bácsjózseffalva, Vajska – Józsefháza, Feketič – Református Andrászállás, Mali Beograd – Andrásföldje, Karadjordjevo-Pavlovo – Bácsandrásfalva, Košičevo – Andrásmagyar; Sokolac – Bácsistensegíts, s végül Nova Crvenka – Istenvelünk nevet kapta. HIL VKF-1/el. 31. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. június 19. Melléklet.
- ¹⁸⁴ AV Újvidéki I. f. tanügyig. kirendeltség. F 152. knj. 1. sz. n., valamint AV Birtokpol. kirendeltség. F. 150 gr. 2. 30084.
- ¹⁸⁵ HIL VKF-1/el. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27., MSRV MK 1. reg. br. 44/a.
- ¹⁸⁶ *A nép*, 1941. június 28., *Délvidék*, 1941. június 29., *Délmagyarország*, 1941. június 18. Bonczos 1941 májusában tiltotta meg, hogy a fővárosi és vidéki lapok a bukovinai, s általában a külföldi magyarok telepítésével foglalkozzanak. A tilalmat a telepítés befejezése után oldották fel. CsmL Szeged Város Főispánjának biz. ir. 1941-70.
- ¹⁸⁷ HIL VKF-1/el. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 17., MSRV MK 1. reg. br. 44/a.
- ¹⁸⁸ *Szabados Mihály*: I. m. 179-181. old., OL K-63 Küm. pol. 1940-27/7- szám nélküli.
- ¹⁸⁹ *Németh Kálmán*: Id. m. 490-492. old.
- ¹⁹⁰ MSRV MK 1. reg. br. 125.
- ¹⁹¹ HIL VKF 1941-1-5808/el. n.
- ¹⁹² CsmL A Szegedi Törvényszék iratai. B. IV. 4769. 1941. 6., valamint B. IV. 6897. 1941. 2.
- ¹⁹³ OL K-27 Mt. jkv. 1941. június 17., valamint AV Újvidéki I. f. tanügyig. kirendeltség. F. 152. knj. 1. sz. n. A jugoszláv földreformot a többi jugoszláv területen is érvénytelenítették a megszállók.

- ¹⁹⁴ OL K–27 Mt. jkv. 1941. július 8. és július 15.
- ¹⁹⁵ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1943–R–24333.; *Nada Lazić*: I. m. 102. old. Vitézi telepeket a Bácskában Vajszkaréten, Vajszkán (Vajska) és Vitézfalun (Tomičevo) alakítottak ki, szétszórt, tanyás települések formájában. A baranyai háromszögben is zömmel vitézeket telepítettek. A csíkföldi székely határőrvidék mintájára 1942 februárjában az Országos Vitézi Szék felvetette a déli határőrvidék megszervezésének gondolatát. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1942. november 12-i döntése alapján, mint az ezzel kapcsolatos rendeletben olvashatjuk, a „Délvidék általános katonai megszervezésének első lépéseként” 1943. január 1-jén a vitézi telepesekből felállították az első határőr vitézi századot. A vitézi század azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s hosszas huzavona után 1944-ben feloszlatták. HIL VKF–192–1–5365, 5044, 5697, 5829/el.n.; HIL HM–1942–1/a–1043/Bbk., 1942–1/a–78995, 69500/el.n.
- ¹⁹⁶ Bonczos telepítésiügyi biztos az 1942. február 25-i minisztertanácson kérte a kormányt, foglaljon állást a megmaradt föld felhasználásának kérdésében, amelyet eredetileg további moldvai csángó telepítésre szántak. A kormány úgy határozott, nem telepítenek Magyarországra újabb csángókat, hanem a már itt levőket, valamint a Szerbiából és Boszniából érkező magyarokat fogják idetelepíteni. Bonczos még 1941 szeptemberében olyan megbízást is kapott, hogy a szovjet harctéren elesettek hozzátartozóit is a Bácskában telepítse le. A kormány most ezt a korábbi határozatát is érvénytelenítette. OL K–27 Mt. jkv. 1942. február 25.
- ¹⁹⁷ AV M. kir. Földművelésügyi min. birtokpolitikai kirendeltség, Újvidék, F 150. gr. a./30052; 30055; valamint AV Újvidéki I. f. tanügyig. kirendeltség kut. 1. bb.
- ¹⁹⁸ PI Arch. 651. f. 2/1942–6–6026.
- ¹⁹⁹ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1944–R–19575. A hivatalos körök korántsem voltak megelégedve az elért eredménnyel, s még 1944-ben is komolyan tanulmányozták, hogyan volna lehetséges tovább „lazítani” a Délvidék nemzetiségi arányait. Arra számítottak, hogy a háború a jelenlegi status quo alapján végződik, s így lehetővé válik a „déli magyar ék” további előretolása. Uo.
- ²⁰⁰ *A. Sajti Enikő*: I. m. 56–68. old. A dunántúli telepítésre: *Ősy-Oberding József*: A bukovinai székelyek dunántúli letelepítése. *Agrártörténeti Szemle*, 1967. 1–2. sz. 183–192. old. *Bodor György*: Székely honfoglalás 1945-ben. I–II. *Forrás*, 1975. 3. sz. 70–83. old., valamint 4. sz. 59–68. old.
- ²⁰¹ DIMK V. 761. sz. irat 1081–1082. 1.
- ²⁰² OL K–63 Küm. pol. 1941–47–4290., 4360. Egy szerb nyelvű lap megindításának gondolatát a közvetlenül a Délvidék elfoglalása után Bácskában járt Hoffman Sándor, berlini magyar követségi tanácsos is felvetette. Egyébként Hoffman volt az, aki Besseney belgrádi magyar követ Szeged jugoszláv bombázása miatti, április 10-én kelt jegyzékét Roche belgrádi norvég konzulnak továbbítás céljából átadta, de Belgrád bombázása miatt Roche már nem tudta eljuttatni a jegyzéket a jugoszláv kormányhoz. OL K–63 Küm. pol. 1942–16/7–365. A *Nova Posta* c. szerb nyelvű lap első száma 1941. december 16-án, a Délvidék bekebelezését kimondó törvény elfogadása napján jelent meg Újvidéken. Főszerkesztője Vojislav Matić volt.

- ²⁰³ *Bogdan Krizman: Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943. Dokumenti.* Zagreb, 1981. 152. old.
- ²⁰⁴ OL K–63. Küm. pol. 1941–16/7–4856.
- ²⁰⁵ A feljegyzést nem találtuk meg, de egyéb források utalnak rá. Bolla belgrádi magyar főkonzul 1941. július 29-i jelentésében említi, hogy a budapesti útvjáról visszatért Popović neki megemléltette ezt a feljegyzést. Popović ekkor kifejtette neki, hogy „a bácskai szerbek előtt nincs más út, mint együtt működni a magyarokkal. Ennek azonban feltételei vannak, amelyeket ő egy emlékiratba foglalva Budapesten átadott.” OL K–63 Küm. pol. 1941–16/7–4856.
- ²⁰⁶ PI Arch. F. 634. M. Acímovićot, aki korábban a Stojadinović-kormány belügyminisztere volt, 1941. április 30-án nevezték ki a németek az ún. biztoskormány élére. Később a Nedić-kormány belügyminisztere lett. V. Protić, a fasiszta Zbor nevű szervezet egyik vezető politikusa, személyesen nem vállalt tárcát egyik szerbiai kormányban sem, bár feltétlen híve volt a német megszállókkal való együttműködésnek. Popovichhoz személyes barátság fűzte.
- ²⁰⁷ PI Arch. F. 815/1.
- ²⁰⁸ Uo.
- ²⁰⁹ OL K–63. Küm. pol. 1941–47–4290. A rendelet a „meglepetésszerű” hűségnyilatkozatoknak is elébe kívánt menni. Ilyen „nem várt” hűségnyilatkozatot tett például Martonos község küldöttsége június elején a járási katonai parancsnokság előtt. Mint mondták: „Őseink is itt éltek, s mi is akarunk és kívánunk itt békében és egyetértésben dolgozni, élni és meg is halni.” OL K–63 Küm. pol. 1941–16/7–szám nélküli.
- ²¹⁰ PI Arch. F. 815/1.
- ²¹¹ OL K–27 Mt. jkv. 1941. július 1.
- ²¹² OL K–27 Mt. jkv. 1941. július 22., július 29. és augusztus 12.
- ²¹³ WIL 421. sz. irat. 600–601. old.
- ²¹⁴ *Fikreta Jelić-Butić: I. m. 89–91. old.*
- ²¹⁵ ZDNOR XII/1. 74. sz. irat. 190. 1., 81. sz. irat. 212. 1.; Tajni archivi grofa Ciana (1936–1942). Zagreb, 1952. 501. old.
- ²¹⁶ HIL VKF 1941–1–5858/el., VKF–1/el. 35. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. augusztus 4.
- ²¹⁷ HIL VKF 1941–1–6219/el., 6327/el.
- ²¹⁸ Képviselőházi Napló, XII. 1941. december 16. 530–541. old.
- ²¹⁹ Uo. 432. old.
- ²²⁰ Uo. 540. old. A *Nova Pošta* c. lap Bárdossynak a nemzetiségekhez intézett szavait nem egészen a valóságnak megfelelően idézte. Kiemelte a délvidéki magyaroknak és németeknek tett gesztusát, megemléltette, hogy a miniszterelnök üdvözölte a bunyevácokat és sokácokat, de hozzátette, hogy a többi nemzetiséget, azaz a szerbeket is. Mint láttuk, Bárdossy nem tett ilyen gesztust a szerbeknek. *Nova Pošta*, 1941. december 16.
- ²²¹ A délvidéki képviselők „ünnepélyes bevonulására” a parlamentbe 1942. február 9-én került sor. Ezzel a képviselőházban egyharmadra emelkedett a nem választott képviselők aránya. Néhány képviselő ugyan aggodalmát fejezte ki a képviselők behívásával kapcsolatban, de egyúttal megértésük-

- nek is hangot adtak, mivel szerintük sem lehet háborús időben lebonyolítani a választásokat. Képviselőházi Napló. XII. 1941. december 16. 533. old.
- ²²² Képviselőházi Napló. XII. 1941. december 16. 530. old.
- ²²³ OL K-74 I. Bejövő számjeltávirat. Zágráb, 1942. január 7.
- ²²⁴ OL K-74 II. Kimenő számjeltávirat. Zágráb, 1942. január 13.
- ²²⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-6.
- ²²⁶ Uo. 1942-67-17.
- ²²⁷ *Hrvatski narod*, 1942. február 25.

A magyar-horvát és a magyar-szerb viszony alakulása

- ¹ *Fikreta Jelić-Butić*: I. m. 93. old. A Revíziós Liga már 1933-ban olyan ígéretet tett Pavelićnek, hogy egy esetleges határrendezés során a Muraközt az usztasáknak kell megkapniuk. Uo. 90. old.
- ² OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-293. Az iratot közli DIMK V. 794. sz. irat. 1127. old. A római szerződés rögzítette Horvátország nyugati határait (Dalmácia), s ezzel Olaszország a tengerpart legfejlettebb területeit kapta meg. Horvátország kötelezte magát, hogy a tengerparton semmiféle katonai objektumot vagy bázist nem tart fenn. A megállapodás részét képezte a Horvátország feletti olasz kezességről szóló szerződés, amely ugyan nem tért ki részletesen a perszonálunió kérdésére a Savoyai-házzal, de az usztasa államot már Horvát Királyságnak nevezte. Olaszország később vereséget szenvedett a Crna Gorában lévő Szandzsák kérdésében is.
- ³ WIL 393. sz. irat. 577. old.
- ⁴ OL K-27 Mt. jkv. 1941. április 21.
- ⁵ OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-292. Az iratot közli DIMK V. 788. sz. irat. 1118-1120. old.
- ⁶ OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-293; 301. Az iratokat közli DIMK V. 795. sz. irat. 1128. old.
- ⁷ DIMK V. 801. sz. irat. 1134-1135. old.
- ⁸ HIL VKF 1941-1-5263/el., WIL 434/1. sz. irat. 613. old.
- ⁹ Uo. 421. sz. irat. 600. old.
- ¹⁰ Uo. 434/1. sz. irat. 613. old.
- ¹¹ OL K-63 Küm. pol. 1941-67-3559.
- ¹² A minisztertanács április 28-án járult hozzá a községek átadásához. OL K-27 Mt. jkv. 1941. április 28. Némi vita után júniusban megtörtént magyar részről a terület kiürítése. HIL HM 1941-1/a-38126/eln.
- ¹³ OL K-63 Küm. pol. 1941-67-2749.
- ¹⁴ OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-317., 387.
- ¹⁵ OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-363.
- ¹⁶ Uo., valamint DIMK V. 824. sz. irat. 1159. old., és WIL 434/1. sz. irat. 613. old.
- ¹⁷ DIMK V. 815. sz. irat. 1150-1151. old.; 824. sz. irat 1159. old.; 868. sz. irat. 1215. old.
- ¹⁸ OL K-63 Küm. res. pol. 1941-67/a-402. Közli DIMK V. 863. sz. irat. 1211. old.
- ¹⁹ DIMK V. 890. sz. irat. 1242. old.

- ²⁰ DIMK V. 878. sz. irat. 1227. old.
- ²¹ DIMK V. 890. sz. irat. 1244. old.
- ²² WIL 442. sz. irat. 618–619. old.
- ²³ OL K–63. Küm. pol. 1942–67–59.
- ²⁴ Uo. 1941–67–159. Később Marosy is jóval realisabban értékelte a három ország viszonyát. Propagandisztikusnak minősítette Horvátország és Szlovákia közeledését, amelyre azért van szüksége a két új államnak – írta –, mert „másoknak úgysem imponál, tehát jól esik az egymásnak való tömjénezés”. Románia szerepét már jóval veszélyesebbnek találta. A román–horvát közeledést szerinte Buzdugán zágrábi követ, Titulescu korábbi román külügyminiszter titkára, valamint Benzon, bukaresti román követ, a „magyarellenes klikk fő exponensei” szorgalmazzák. OL K–63 Küm. pol. 1942–67–34.
- ²⁵ OL K–63 Küm. pol. 1942–67–58. HIL VKF 1942–R–5022., 5162., 5160/el. Az említett szigetek azért váltak vitássá, mert időközben egy mesterséges csatornával levágták a Duna kanyarulatát, így a szigetek a folyó új sodrásai vonalától északra kerültek és magyar területté váltak.
- ²⁶ OL K–428 MTI Könyvnyomtatás 1132. 1941. július 18. Pavelić 1942 szeptemberében megtekintette a szovjet fronton harcoló horvát egységeket, de még ebben a számára kedvező lélektani pillanatban sem sikerült megszereznie a németek támogatását a Muraköz kérdésében. OL K–149 BM res. 1942–2–8376.
- ²⁷ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1942–R–19705.
- ²⁸ OL K–149 BM res. 1942–2–10429. A másik kinevezett képviselő Vid Radiković volt. Radiković ugyan nem volt hajlandó nyilvánosan elhatárolni magát a horvát kormány lépésétől, de nem is tett eleget annak.
- ²⁹ OL K–149 BM res. 1942–6–11892. A konfliktus időnként komikus formát öltött. Egy alkalommal például uszta és horvát katonák 80–100 fős csoportja a varasdi Dráva hídon a magyar határőrök előtt a horvát Muraköz területére lépett. A korabeli jelentés szerint a határőrök erélyes fellépésére ugyan visszavonultak a hídról, de közben „szamárfülek, ülep (fenék) mutogatásokkal és egyéb gúnyos kézlejtésekkel, nevetve és énekelve vonultak a Dráva horvát partjára”. HIL VKF 1941–1/el. 1941. július 14-i helyzetjelentés.
- ³⁰ OL K–149 BM res. 1942–6–11892.
- ³¹ Uo.
- ³² Uo.
- ³³ OL K–63 Küm. pol. 1942–67–2862.
- ³⁴ HIL HM 1941–I–48775/el.
- ³⁵ HIL VKF 1942–1–4284/el.; OL K–63 Küm. pol. 1942–67–38. A Vatikán egyébként nem ismerte el hivatalosan a Független Horvát Államot.
- ³⁶ OL K–149 BM res. 1942–6–6119.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ HIL HM 1941–I. 48775/el., OL K–28 ME Kisebbségi o. 1943–R–27672., OL K–63 Küm. pol. 1942–67–64.
- ³⁹ K–63 Küm. pol. 1942–67–20.
- ⁴⁰ Marosy Lorković külügyminiszterhez viszont olyan információkat juttatott el, hogy Vračić az ő helyére pályázik. Uo.

- ⁴¹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-31., 32.
- ⁴² OL K-63 Küm. pol. 1942-67-105. Kovács Antal, az eszéki nyilasok vezére a párt betiltása után a Bánátba szökött. Közvetlenül a Kovács-féle nyilas szervezkedés után Sütő Gyula volt nyilas képviselő német útlevéllel Horvátországba érkezett, s „Csaba” néven újjászervezte a horvátországi nyilasmozgalmat. *Csaba, Független Horvátországi Egyesület* címmel könyvmatos újságot adtak ki. A horvát belügyminisztérium – a magyar kormány sorozatos tiltakozására – a Csaba egyesületet is betiltotta, amely azonban német támogatással továbbra is folytatta tevékenységét. 1943-ban Kammerhoff tábornok, a horvátországi SS főparancsnoka a nyilasokból külön SS-századot állított fel, amely a németek oldalán részt vett a partizánok elleni tisztogató akciókban. 1944 áprilisában a Horvátországi Magyar Közmuvelődési Közösség eszéki csoportja és a nyilasok között egységfront-megállapodás jött létre. OL K-63 Küm. pol. 1943-67-180.; 1942-67-123., 66., 1944-67-42; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-21131.
- ⁴³ A moldvai csángók közül mindössze 100 család kívánt Magyarországra települni, de közülük is csak 53 család költözött át 1941 folyamán. A kudarc oka nemcsak a román kormány „akadékoskodása” volt, hanem a magyar kormány is visszafogottan kezelte az ügyet a csángók erős asszimiláltsága miatt. OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.
- ⁴⁴ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-24333. OL K-149 BM res. 1942-2-9621.
- ⁴⁵ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-24333.
- ⁴⁶ OL K-428 MTI Könyvmatos 1133. 1942. szeptember 20.
- ⁴⁷ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-67.; 1943-67-34. Az osztri-zidi ügy kivizsgálását kérő magyat átiratra Glaise von Horstanau tábornok röviden a következőt válaszolta: „a német Weermacht magatartása elleni vádaskodások tartathatatlank”, a vizsgálat lefolytatása az adott helyzetben lehetetlen. OL K-63 Küm. pol. 1943-67-114.
- ⁴⁸ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-21144.; OL K-74 I. Bejövő számljeltávirat. Zágráb. Marosy 1942. május 11-i számljeltávirata.; OL K-63 Küm. pol. 1942-67-49.
- ⁴⁹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-82.; Uo. 1943-67-szám nélküli.
- ⁵⁰ ZDNOR XII/2. 149. sz. irat. 733. old.
- ⁵¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.
- ⁵² OL K-74 I. Bejövő számljeltávirat. Zágráb. Marosy 1942. október 14. és október 21. számljeltávirata.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.
- ⁵³ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-104. Később kiderült, hogy a magyar tagozatok valójában nem működtek. Mindössze három elemi iskola volt református egyházi kezelésben Horvátországban ebben az időben. Uo. 1944-67-80.
- ⁵⁴ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-102.
- ⁵⁵ Uo. 1942-67-103.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-26158.
- ⁵⁶ OL K-63 Küm. pol. 1943-67-134.
- ⁵⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-2433.
- ⁵⁸ Uo. 1943-R-32751.
- ⁵⁹ OL K-149 BM res. 1941-2-14899., OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-31614., 34415. 1944 januárjában tovább szigorították a feltételeket. Ezután csak azok jöhettek be az országba, akik az idézett feltételeknek ugyan továbbra is megfeleltek, de Magyarországról vagy a Bánáttól származtak.

- ⁶⁰ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-13.
- ⁶¹ Uo. 1944-67-18.
- ⁶² OL K-74 I. Bejövő számljeltávirat. Zágráb. 1944. február 16.
- ⁶³ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-26.
- ⁶⁴ Uo. 1944-67-49., OL K-74 I. Bejövő számljeltávirat. Zágráb. 1944. május 5.
- ⁶⁵ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-36., 53.
- ⁶⁶ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-40.
- ⁶⁷ Uo.
- ⁶⁸ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-98.
- ⁶⁹ OL K-74 I. Bejövő számljeltávirat. Zágráb, 1944. augusztus 19.
- ⁷⁰ OL K-27 Mt. jkv. 1944. augusztus 17.
- ⁷¹ OL K-74 I. Bejövő számljeltávirat. Zágráb. 1944. szeptember 9.
- ⁷² Tajni archivi grofa Ciana (1936-1942). 501. old.
- ⁷³ WIL 394. sz. irat. 580. old.
- ⁷⁴ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 889. old., valamint ZDNOR XII/1. 15. sz. irat. 48. old.
- ⁷⁵ OL K-27 Mt. jkv. 1941. április 15.
- ⁷⁶ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 686. old., 709. old.; WIL 349. sz. irat. 579-580. old. A találkozást Hewel feljegyzései alapján közli: *Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája. 332-333. old.*
- ⁷⁷ Hitler azzal fenyegette Sztójajt, hogy az ilyen „hallatlan esetek számunkra elviselhetetlenek és komoly helyzet áll elő, ha az ilyen dolgok megismétlődését azonnal meg nem akadályozzák”. Sztójajt megdöbbenették Hitler szavai. Biztosította a Führert, hogy Horthy is fel lesz háborodva az eseten és azonnal intézkedni fog az ügy alapos kivizsgálására, és „adott esetben habozás nélkül agyonlövöti a vétkes magyar katonai személyeket”. WIL 394. sz. irat. 579. old. Április 20-án az ügyvel kapcsolatban a németek jegyzékben is tiltakoztak. A kivizsgálás során kiderült, hogy sem Újvidéken, sem Sajkásszentivánon (Šajkaš) német nemzetiségűek nem estek áldozatul a terület visszafoglalásakor. Újverbáson (Novi Vrbas) viszont két német asszony valóban életét veszítette az ún. tisztogató akció során. Uo. 395. sz. irat. 581. old.
- ⁷⁸ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 708. old.
- ⁷⁹ WIL 395. sz. irat. 581. old.
- ⁸⁰ ZDNOR 20. sz. irat. 58. old. Triska említett feljegyzésében 700 ezerre becsülte a jugoszláviai németek számát. Ez a szám ekkor valójában 505 790 volt. Ebből 120 ezer a Bánátban, 197 ezer pedig a Bácskában élt. Vö.: *Dušan Biber: Nacizam in Nemci v Jugoslaviji. Ljubljana, 1966. 207. old.*
- ⁸¹ ZDNOR 1. sz. irat. 10. old. Protektorátuson az 1912-1913-as Balkán-háború előtti Szerbia területét értették.
- ⁸² Uo. 27. sz. irat. 74. old.
- ⁸³ *Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája. 333-334. old. valamint WIL 403. sz. irat. 587. old.*
- ⁸⁴ OL K-64 Küm. res. pol. 1941-16-255. Villani csak a bécsi német-olasz megegyezés után tudott beszélni Cianóval.
- ⁸⁵ DIMK V. 780. sz. irat. 1110-1111. old.
- ⁸⁶ WIL 399. sz. irat. 584. old.; DIMK V. 785. sz. irat. 1116-1117. old.

- ⁸⁷ Uo. 402. sz. irat. 586. old.; OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 889. old., valamint DIMK V. 797. sz. irat. 1129-1130. old.
- ⁸⁸ WIL 406. sz. irat. 589-591. old.
- ⁸⁹ *Žarko Atanacković*: I. m. 48. old.
- ⁹⁰ DIMK V. 803. sz. irat. 1136. old.
- ⁹¹ Mint láttuk, a két kormány nem kötött egyezményt a kitoloncolások megszüntetéséről, csupán szóbeli megállapodás történt. A magyar kormány ezt kénytelen volt egyébként betartani.
- ⁹² Benzler arra a májusi megállapodásra célzott, amely a magyar többségű falvakban biztosította, hogy a helyi közigazgatás élére magyar származású vezetők kerüljenek.
- ⁹³ Május végén például Werth vezérkari főnök megbízottja utazott a Bánátba, ahol az IKW egyik beosztottjának kíséretében tanulmányozta a magyarok helyzetét. Beszámolója szerint a magyarok körében nagy a nyugtalanság a Bánát bizonytalan státusa miatt, sérelmezik, hogy még a magyar többségű falvakban is német előjárók vannak. Útja során azt is megállapította, hogy a németek és magyarok viszonya „kimondottan rideg, de mindkét részről udvarias”. A németek abban reménykednek, hogy „valamilyen alakban önálló állami létet fognak kapni”, s „nationalista lázban égnek” – állapította meg végül. OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-19067.
- ⁹⁴ WIL 406. sz. irat. 589-591. old.
- ⁹⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-6211.
- ⁹⁶ ZDNOR 59. sz. irat. 153-155. old. A Bánát státusának kérdését részletesen tárgyalja: *Žarko Atanacković*: I. m. 49-62. old.
- ⁹⁷ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 889. old.
- ⁹⁸ A megbeszélésre vonatkozó dokumentumot idézi: *Žarko Atanacković*: I. m. 48. old.
- ⁹⁹ Jeszenszkyt 1943 márciusában a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség vezetőjévé, azaz magyar népcsoportvezetővé nevezték ki, s kinevezése után lemondott segédbánhelyettesi posztjáról. Helyére Botka Béla került. OL K-63. Küm. pol. 1943-16-33.
- ¹⁰⁰ WIL 435. sz. irat. 614. old.
- ¹⁰¹ *Žarko Atanacković*: I. m. 49. old.
- ¹⁰² WIL 491. sz. irat. 664-665. old.; *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 276-277. old.
- ¹⁰³ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-5920.; 1943-16-91.
- ¹⁰⁴ OL K-63 Küm. pol. 1843-16-31.
- ¹⁰⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-7844.
- ¹⁰⁶ Uo. 1943-16-1.
- ¹⁰⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-17402.
- ¹⁰⁸ OL K-63 Küm. pol. 1943-16-2.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-17402.
- ¹¹¹ E konkurenciaharcban a németekkel együttműködő Ljotić és hívei, valamint Draža Mihailović csetnikjei vettek részt. Ljotić ügynökei például adatokat szolgáltatottak a németeknek Mihailović angol kapcsolatairól, Mihailović ún. fekete trojkái pedig Ljotić és Nedić legjobb embereit tették el láb alól. Nedić viszont a Meysner német rendőrtábornok vezetése alatt álló

szerb államőrséget (Srpska straža) azzal vádolta, hogy abba Mihailović emberei is befurakodtak, s követelte a Ljotić-féle önkéntes zászlóalj (Srpski dobrovoljački korpus) szerb parancsnokság, azaz a saját irányítása alá helyezését. E harcban Nedićnek számolnia kellett még Pećanac csetnikjeivel és az ún. illegális csetnikekkel is. *Jovan Marjanović*: I. m. 326–327. old.

¹¹² A Kállay-kormány békepuhatolozásait részletesen elemzi és az erre vonatkozó angol külügyi iratokat lásd: MBTT.

¹¹³ *Balla Pál*: Magyar–szerb politikai kapcsolatok alakulása napjainkig. *Lát-határ*, 1943. 5. sz. 125. old.

¹¹⁴ *Srpski narod*, 1943. július 10.

¹¹⁵ 1943. február 15-én a külügyminisztérium értesítette Bollát, hogy szívesen látnák Budapesten Stanković volt földművelésügyi és Beslić volt közlekedésügyi minisztert. OL K–28 ME Kisebbségi o. 1943–R–17402.

¹¹⁶ OL K–63 Küm. pol. 1943–16–21.

¹¹⁷ Uo. 1943–16–30.

¹¹⁸ Krasznay fellépését Bolla így jellemezte: „Olyan volt ez, mint amikor egy medvét beeresztenek egy porcelánkereskedésbe és az ott minden összetör.” Uo.

¹¹⁹ OL K–63. Küm. pol. 1943–16–20.

¹²⁰ Uo. 1943–16–41.

¹²¹ A németek az eset után még azt is megtiltották a szerbiai hivatalos személyeknek, hogy magyarországi átutazásuk esetén Budapesten kiszálljanak a vonatból, mert „a szerb urak Budapesten politizálnak”. OL K–63 Küm. pol. 1943–16–54.

¹²² A német kérés a következő módon jutott a honvédelmi miniszter tudomására: 1943 februárjában a vezérkar hadművelési csoportfőnöke egy iratot vitt át Nagy Vilmosnak azzal, hogy láttatassa, és tartalmát vegye tudomásul. Ebben az ügyiratban nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy Szombathelyi vezérkari főnök megegyezett a német vezérkarral, miszerint három könnyű hadosztályt bocsát a németek rendelkezésére. A hadügyminiszter ezt nem volt hajlandó tudomásul venni, s azzal érvelt, hogy a vezérkar főnökének nincs joga ilyen nagy horderejű kérdésben a kormány tudta nélkül egyezményt kötni, ezért ő minisztertanács elé viszi az ügyet. Mikor ez Szombathelyi tudomására jutott, felhívta Nagy Vilmost telefonon, s meglehetősen ingerült hangon magyarázta, hogy erre neki igenis joga van, s ha a kormány nincs vele megelégedve, akkor „dobja” őt. A hadügyminiszter azzal vágott vissza, hogy ő, és nem a vezérkar főnöke felelős a parlament előtt, s mivel ő a kormány felelős minisztere, a kérdést kötelessége minisztertanács elé vinni. *Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök 1938–1945*. Budapest, é. n. 132–133. old.

¹²³ OL K–27 Mt. jkv. 1943. március 10. Ugyanez a minisztertanács visszautasította azt a német kérést is, hogy a magyar hadseregben szolgáló németeket az SS-be lehessen toborozni. 10 ezer újabb civil német toborzásához viszont hozzájárult.

¹²⁴ Kállay olaszországi látogatására április elején került sor. Az olasz–magyar közös politika felmelegítését javasolta a tengelyen belül, de bizonyos különállással. Ehhez csatlakozott volna elképzelése szerint Finnország, Lengyelország, Törökország, sőt, szerinte a megszállt balkáni országok egyes

politikai csoportosulásait is meg lehetne nyerni az ügynek. Ezt a blokkot minden biztonnyal támogatná Spanyolország, Svédország is, vagyis azok az országok, amelyeket „szovjet veszély fenyeget”, illetve félnek a kommunizmustól. A szóban forgó blokknak Vatikán lett volna az eszmei támasza. *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája.* 297. old. A minisztertanács március 30-i ülésére: OL K–27 Mt. jkv. 1943. március 30. és HMTI 71. sz. irat. 364–368. old.

- ¹²⁵ A román dunai flottilla hasonló feladatokat látott el a Duna román–szerb szakaszán.
- ¹²⁶ HIL VKF 1942–1–5588/el. A magyar őrszázad ezred alakulatai Borovskij német vezérőrnagy vezetése alatt, a Waffen-SS Einsatz-Staffel elnevezésű alakulatai, valamint a horvát domobran (sorkatonaság) és usztasa egységek mellett vettek részt a partizánok elleni tisztogató hadműveletekben. A magyar egységek feladata a Duna felé szorított partizánok átkelésének megakadályozása volt. A jelentés is elismeri, hogy az akció eredeti harcászati célját, a partizánok Dunába szorítását nem érte el.
- ¹²⁷ Uo. A német megszálló csapatok és személy szerint Bader valóban többször fejezték ki rosszallásukat emiatt az usztasa kormányfőnél. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy az usztasák szerbek elleni irtóhadjárata, az elfogott partizánok elleni kegyetlenkedések a kommunisták vezette ellenállás erősödésének egyik forrása. Akkor azonban, amikor érdekeik úgy kívánták, ők is kemény kézzel sújtottak le. Keitel Hitler egyenes parancsára a következőket rendelte el a partizánokkal szembeni bánásmóddal kapcsolatban: „Hatásos és tartós elrettentést csak halálos ítéletekkel és intézkedésekkel lehet elérni, amelyek a hozzátartozókat és a lakosságot bizonytalanságban tartják a büntetett elkövetők sorsát illetően.” ZDNOR XII/1. 274. sz. irat. 748. old.
- ¹²⁸ *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája.* 288. old.
- ¹²⁹ HMTI 71. sz. irat, 366–367. old.
- ¹³⁰ Bolla 1943. január 29-i jelentésében a bolgár csapatok magatartásáról a következőket olvashatjuk: „a viszony a bolgár katonaság és a szerb lakosság között szívélyes. Užicén a bolgárok által adott térzene alkalmával szerb és bolgár népdalokat játszanak és együtt táncolnak kólót a szerbekkel.” OL K–63 Küm. pol. 1943–16–15.
- ¹³¹ Uo. 1943–16–119. Mint ismeretes, a bori bányába hurcolták a nagy magyar költőt, Radnóti Miklóst is, aki a tábor kiürítését követő menetelés során vesztette életét Abdán. Az első transzport 1943. július közepén érkezett Szerbiába. Bolla egyik jelentésében arról értesíti a külügyminisztériumot, hogy már két hónapja nincs víz a lágérben, tífusz tizedeli a munkaszolgálatosokat, s az őrszolgálatot teljesítő magyar katonaság szereplése sem „épületes”, a muszosokat botozzák. Uo.
- ¹³² OL K–27. Mt. jkv. 1943. augusztus 24. A jegyzőkönyv egy részlete megtalálható: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Szerkesztette és az előszót írta: *Zsigmond László*. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: *Ádám Magda, Juhász Gyula és Kerekes Lajos*. Kossuth Könyvkiadó 1966. 162. sz. irat. 384–385. old. A kérdésre vonatkozóan lásd

még *Nagybacsoni Nagy Vilmos*: I. m. 161–169. old., valamint *Juhász Gyula*: I. m. 325–327. old.

- ¹³³ Special Operation Executive – Speciális Hadműveleti Szervezet. 1940-ben hozták létre az angolok. Feladata volt a megszállt és ellenséges országokkal kapcsolatos hírszerzés, propaganda, kapcsolattartás az ellenállási mozgalmakkal stb. Délkelet-európai és balkáni központja Kairó volt.
- ¹³⁴ *Juhász Gyula*: I. m. 326–327. old. MBTT 93/b. sz. irat. 288. old.
- ¹³⁵ WIL 552. sz. irat. 731. old.
- ¹³⁶ MBTT 94. sz. irat. 290. old.
- ¹³⁷ OL K–63 Küm. pol. 1942–16/7–8750.
- ¹³⁸ PI Arch. F. 634. Popović vallomásából nem derül ki svájci útjának pontos időpontja. Hazatérése után a fiatal Horthynak számolt be útjáról.
- ¹³⁹ MBTT 25/b. sz. irat. 145–146. old., 25/c., 26., valamint 27/b. sz. iratok. 146–149. old.

A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás kibontakozása a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája

- ¹ A Vajdaságot Jugoszlávia szétdarabolásakor három részre szakították. Magyarország kapta a Bácskát, a Szerémség az ún. Független Horvát Állam része lett, a Bánát pedig, mint láttuk, német megszállás alatt maradt. Később a német fennhatóság alatt lévő Szerbiához csatolták.
- ² PI Arch. 651. f. 2/1941–6–18585.
- ³ *A. Sajti Enikő*: A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája (1941. április–1942. január). 142. old.
- ⁴ A macedón pártszervezet az ország felosztása után a Bolgár Kommunista Párthoz csatlakozott. A JKP KB 1941 szeptemberében gfelosztatta a Šatarov Šarlo vezette pártvezetőséget, s új vezetőséget állított a tartományi pártszervezet élére. Az új vezetőség kimondta a macedón szervezet elszakadását a BKP-tól és csatlakozott a jugoszláv népek népfelszabadító harcához. A dalmát képviselők a megszállás következtében kialakult nehéz helyzet miatt nem érkeztek meg Zágrábba. A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének rövid története. Újvidék, 1963. 321. old.
- ⁵ *Proleter*, 1941. március–április–május. 3–4–5. sz.
- ⁶ *Srp i čekić*, 1941. június. 3–4–5. szám. A cikket közli Josip Broz Tito összegyűjtött műveinek 7. kötete. Fő és felelős szerkesztő *Pero Damjanović*. Újvidék, 1980. 17–18. old.
- ⁷ A felhívást közli a *Vojnoistorijski glasnik* 1980. évi 2. száma. 333–335. old.
- ⁸ PK KPJ za Vojvodinu 1. sz. irat. 5. old.
- ⁹ *Proleter*, 1941. 3–4–5. sz.
- ¹⁰ *Josip Mirnić*: Političke i taktičke koncepcije rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta u Bačkoj 1941–1943. Istraživanja I. Novi Sad, 1971. 188–189. old.; *Ferdo Godina*: Prekmurje 1941–1945. Murska Sobota, 1967. 19. old.

- ¹¹ PK KPJ za Vojvodinu. 2. sz. irat. 8–12. old.
- ¹² *Slobodna Vojvodina* (izdanja za Backu). I/1.
- ¹³ PI Arch. 651. f. 2/1942–1–12986., valamint PK KPJ za Vojvodinu. 13. sz. irat. 33. old.
- ¹⁴ *Pintér István: Magyar antifaszizmus és ellenállás.* Kossuth Könyvkiadó 1975. 25–27. old.
- ¹⁵ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870–1956. Újvidék, 1969. 85. old.
- ¹⁶ PK KPJ za Vojvodinu. 10. sz. irat. 30. old.
- ¹⁷ PI Arch. F. 815/1.
- ¹⁸ Magyarországi Rendeleték Tára 1941. 1841. old.; PI Arch. F. 815/1.
- ¹⁹ PI Arch. 627. f. 1941–B–3108. I., valamint 651. f. 6/1941–II. 1941. aug. 15.
- ²⁰ PI Arch. 627. f. 1941–B–2946. A baranyai kommunisták ügyét 1941 decemberében tárgyalta a pécsi büntetőtörvényszék öttagú különtanácsa. Gombárovicsot 2 év 6 hónapra, Kiss Ernőné 8 hónapra ítélték. A tárgyalás során a vádlottak elmondták, hogy letartóztatásuk után a vallomások kicsikarása érdekében súlyosan bántalmazták őket. A megidézett csendőrök tanúskodása alapján a bíróság a védekezésnek ezt a formáját a következő érveléssel utasította vissza: „s ha való lenne is, hogy a vádlottakat a nyomozás során bántalmazták és megfélemlítették, akkor is ők, bár kényszer súlya alatt, de a valót vallották.”
- ²¹ PI Arch. 651. f. 6/1941–IV., valamint *Josip Mirnić: Sistem prekog sudjenja na mađarskoj okupacionoj teritoriji 1941.* Vojvodina 1941. Zbornik radova. Novi Sad, 1967. 67. old.
- ²² *A Sajti Enikő:* I. m. 148. old.
- ²³ PI Arch. 651. f. 2/1941–6–12659.
- ²⁴ PI Arch. 651. f. 2/1941. szám nélküli. *Magyarország* (Szabadka), 1941. augusztus 3.
- ²⁵ *Délvidék*, 1941. augusztus 1. A katonai közigazgatás ideje alatt, a Bácskában 1941. augusztus 15-ig, a Muraközben augusztus 21-ig polgári peres ügyekben is a katonai bíróságok jártak el.
- ²⁶ HIL VKF 1941–1/el. 34. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. július 31.; PI Arch. F. 815/1.
- ²⁷ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1941–R–20638.
- ²⁸ PI Arch. F. 815/3.
- ²⁹ *Délvidék*, 1941. augusztus 2., augusztus 6., augusztus 7.
- ³⁰ *Délvidék*, 1941. augusztus 15., valamint *Josip Mirnić: Sistem prekog sudjenja . . .* 69–70. old. Sekulićyal, ítéletvégrehajtó híján, kivégzőosztag végzett.
- ³¹ HIL HM 1941–13–58776/el. n.
- ³² *Délvidéki Magyarság*, 1941. augusztus 16., 17.
- ³³ HIL HM 1941–13–141042/el. n.; PI Arch. 651. f. 6/1941–IV. 1941. október 24.; HIL VKF 1/el. n. 1941. augusztus 22-i helyzetjelentés.
- ³⁴ PI Arch. 651. f. 2/1941–6–12659.
- ³⁵ PI Arch. 613. f. 14/21. ő. e. A Zágrábban megjelenő *Hrvatski narod* c. usztasa lap úgy interpretálta a pert, hogy Kiss Ernő személyében a bácskai jugoszláv kommunista mozgalom vezetőjét ítélték halálra. *Hrvatski narod*, 1941. október 5.

- ³⁶ OK K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-21778.; *Délvidéki Magyarország*, 1941. október 4., *Reggeli Újság*, 1941. október 3., 4.
- ³⁷ PI Arch. 631. f. 1/1941-B-4723., valamint *Délvidéki Magyarország*, 1941. október 11., 12.
- ³⁸ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-22498., PI Arch. 651. f. 2/1941-6-12659.
- ³⁹ Okružni komitet KPJ za Vojvodinu 1941-1943. Grada za istoriju Vojvodine. Izbor i odjašnjenja *Ljubica Vasilić*. Novi Sad - Sremski Karlovci, 1975. 12. sz. irat. 6. sz. lábjegyzete.
- ⁴⁰ *Josip Mirnić*: I. m. 192. old.
- ⁴¹ PI Arch. F. 815/3.
- ⁴² OL K-149 BM res. 1941-1-15625.
- ⁴³ Az említett intézkedések végrehajtására csak november végén került sor. OL K-149 BM res. 1941-1-17554.
- ⁴⁴ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-22498.
- ⁴⁵ Valójában ilyen akcióra a Tartományi Bizottság nem adott utasítást. Valószínű, hogy a Szerémségbe való átvonulás tervének kapcsán született meg ez a - mint utaltunk rá - besúgásra alapozott kombináció.
- ⁴⁶ Szombathelyi Barthához intézett levelét nem találtuk meg. Lényegét a minisztertanács 1941. október 28-i ülésének jegyzőkönyve tartalmazza. OL K-27 Mt. jkv. 1941. október 28.
- ⁴⁷ HIL HM 1941-13-71334/el.
- ⁴⁸ *A nép*, 1941. október 18., *Délvidék*, 1941. október 16., *Délvidéki Magyarország*, 1941. október 16.
- ⁴⁹ HIL HM 1941-13-76020/el. Az Adán lefogott többi kommunista ügyében 1941. november 29-én Vácott, a VKF bírósága mint ítélő bíróság hozott ítéletet. E per vádlottjai többek között Cseh Károly, Bólya András, Sóti József, Kis Csepregi Ferenc voltak, akik a főtárgyaláson visszavonták a nyomozók előtt tett vallomásukat, amelyre, tárgyi bizonyítékok híján, az egész per épült. A bíróság mégis a nyomozás során kicsikart vallomásokat fogadta el bizonyítékként, mondván, hogy a nyomozati jegyzőkönyvben szereplő aláírások „nem származhatnak” összevert kezektől, s Cseh Károly a tárgyaláson olyan kínzási módszerről számolt be, amit az „Új március” c. röplapban olvashatott. PI Arch. 613. f. 21/3. ó. e.
- ⁵⁰ HIL HM 1941-13-71334/el.; OL K-149 BM res. 1941-1-17136. E perben a fiatalos Kardos Ferencet is halálra ítélték.
- ⁵¹ HIL HM 1941-13-141042/el.
- ⁵² Adán például Bessenyő Árpád őrnagy, több perben pedig Szlávik Ernő folyamór törzskapitány elnökölt.
- ⁵³ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-7619.
- ⁵⁴ HIL HM 1941-13-142065/el., PI Arch. 651. f. 6/1941-IV. 1941. október 24. Stefan Kihar a magyar nyomozati anyagokban Kúhár István néven szerepel.
- ⁵⁵ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-7619.
- ⁵⁶ HIL HM 1941-13-141042/el. Annak ellenére, hogy 1941. nyarán-őszén csak nagyon kevesen, mindössze heten kerültek el a lebukást, október 27-én megkísérelték kiszabadítani társaikat. E célból egy 4-6 főnyi akciócsoport a Battyánfalvára (Rakičani) telepített magyar nehézgéppuskás század

- lőszerraktárából megkísérelt kézigránátokat szerezni. Az akció azonban nem sikerült. PI Arch. 651. f. 6/1941–IV. 1941. október 31.
- ⁵⁷ OL K–27 Mt. jkv. 1941. november 3.
- ⁵⁸ PI Arch. 651. f. 6/1941–IV. 1941. november 7., 651. f. 2/1842–1–7619.
- ⁵⁹ HIL HM 1941–13–141042/el.n., PI Arch. 651. f. 2/1941–6–12659.
- ⁶⁰ Székely Ilona: Halálra ítélve. Zentai füzetek. 19/3. Zenta, 1971. 58. old.
- ⁶¹ PI Arch. 651. f. 2/1941–6–12659. Székely Ilona idézett könyvében a szemtanú hitelességével számol be társai kivégzéséről.
- ⁶² HIL HM 1941–13–141042/el.n.
- ⁶³ HIL HM 1941–13–141047/el.n. Ismeretes, hogy a zsidókérdés német mintájú, „radikális” megoldásától a magyar kormányok egészen az országot német megszállásáig elzárkóztak. Ugyanakkor a visszatartott területeken – a Felvidéken, Észak-Erdélyben és a Délvidéken – a zsidótörvényeket messze meghaladó intézkedésekre került sor.
- ⁶⁴ Lackenbach a kivégzésekor mindössze 18 éves volt. Kegyelem folytán Rácz Magda 10 év fegyházat, a többiek, név szerint Balog Ferenc, Dimitrije Rakić, Lazar Vasiljev, Bahijánovics Géza, Lukács Gyula, Tikvicki Elemér és Németh József egyformán 15 évet kaptak.
- ⁶⁵ HIL HM 1941–13–141042/el.n.
- ⁶⁶ Csak a Vajdaságban és Szerbiában működött Tartományi Bizottság, Szlovéniában, Szerbiában és Horvátországban, Macedóniában, Bosznia-Hercegovinában és Crna Gorában az egységes jugoszláv párton belül már korábban megalakultak a nemzeti kommunista pártok, amelyek vezető testületei a Központi Bizottságok voltak.
- ⁶⁷ Žarko Zrenjanin 1941 szeptemberében az elfogására kiküldött csendőri és SS-alakulatokkal vívott egyenlőtlen tűzharcban esett el egy bánáti községben. Svetozar Markovićot a csendőrnnyomozók Újvidéken sebesülten fogták el 1942. november 19-én. Statáriális eljárás után 1943. február 9-én Újvidéken kivégezték. Elfogásának körülményeire később még kitérünk.
- ⁶⁸ HIL HM 1941–13–141042/el.n.
- ⁶⁹ Uo. Ami a korábbi esetekben elképzelhetetlen volt, a 17 éves Vladimír Totović esetében, akire egy katonai szénásszekér felgyújtását bizonyították rá, enyhítő körülményeket vettek számításba. A 18 éves Tímár Zoltánt viszont kivégezték.
- ⁷⁰ PI Arch. F. 815/3.
- ⁷¹ PI Arch. 638. f. 3/1943–Bi–37. ő. e., 1944–Bi–14. ő. e., 1944–Bi–18. ő. e., 1944–Bi–21. ő. e.
- ⁷² A partizánok és csetnikiek közötti, a megszállók elleni közös harcra vonatkozó megállapodások csak átmeneti eredményt hoztak. Draža Mihailović emberei ezeket a megállapodásokat rendszeresen megszegték és súlyos támadásokat intéztek a partizánok ellen. Mint közismert, együttműködtek a megszállókkal is.
- ⁷³ HIL HM 1941–13–141042/el.n.
- ⁷⁴ 1942. február végén a Margit körüti fegyház parancsnoka – 1941 őszétől immár tizenegyedik felterjesztésében – a délvidéki és a Magyarország egyéb területein végrehajtott tömeges letartóztatások miatti túlzásfúltságra panaszkodott. A 400 férőhelyes fegyházban ekkor a 600 köztörvényes bűnöző mellett 387, hűtlenség vádjával letartóztatott fogoly volt. Ennek követ-

- keztében a 8–10 férőhelyes zárkákba 45–50 foglyot zsúfoltak be. HIL HM 1942–13–61672/el. Ugyancsak a tarthatatlan körülményekre hivatkozva, a Conti utcai katonai börtön parancsnoksága 1942 májusában kérte a hűtlenség miatt elítélt női foglyok elszállítását. HIL HM 1943–13–1311/el.
- ⁷⁵ HIL HM 1941–13–141042/el. A történelem különös szeszélye folytán a német megszállás után letartóztatott Szombathelyit éppen Dominich hallgatta ki. PI Arch. F. 634.; OL Mikrofilm, 12405/4.
- ⁷⁶ PK KPJ za Vojvodinu. 11. sz. irat 31. old.
- ⁷⁷ *Živan Kumanov*: Bačko–baranjski odred. Zbornik za društvene nauke Matice Srpske. Novi Sad, 1961. 29. sz. 55. old.
- ⁷⁸ PI Arch. 651. f. 6/1941–IV. 1941. december 19.
- ⁷⁹ HIL VKF 1941–1–6977/el. n.; OL K–149 BM res. 1941–1–18902.
- ⁸⁰ PI Arch. 651. f. 2/1942–1–6279.; HIL VKF 1942–1–49/el. n. hdm. csf.
- ⁸¹ HIL VKF 1942–1/a–8882/el. n. Az V. hadtest parancsnoksága már október 9-én kérte magasabb parancsnokság Újvidékre helyezését. A kérést azzal indokolták, hogy Újvidék „a Bácska legveszélyesebb nemzetiségi városa”, a határ mentén fekszik, lakosai között sok a kommunista és a szerb nacionalista, s a szabotázások is igen elszaporodtak. Szombathelyi ekkor még nem tartotta szükségesnek a déli területek megerősítését, bár, mint ezzel kapcsolatos választáviratában írta: a „délvidéken uralkodó nyugtalan helyzet folytán tervbe vettem, hogy azoknak további fokozódása esetén a Bácskában erősebb csapatkötelékek kerüljenek kihelyezésre”. HIL VKF 1941–1–6438/el. n.
- ⁸² HIL VKF 1942–1/a–8882/el. n.; PI Arch. 651. f. 2/1942–1–6279.
- ⁸³ OL K–149 BM res. 1942–6–6026.
- ⁸⁴ HIL VKF 1942–1–49/el. n. hdm. csf.; *Živan Kumanov*: I. m. 55. old.
- ⁸⁵ HIL VKF 1942–1–49/el. n. hdm. csf. január 4-i, 5-i, 6-i jelentés.
- ⁸⁶ Uo. Január 12-i jelentés.
- ⁸⁷ PI Arch. F. 815/1.
- ⁸⁸ HIL VKF 1942–1–49/el. n. hdm. csf. január 6-i jelentés.
- ⁸⁹ Uo. Január 9-i, 12-i jelentés.
- ⁹⁰ ZDNOR I/17. 6. sz. irat. 20–25. old.
- ⁹¹ Uo. 7. sz. irat. 26–41. old. Főtyt a Vezérkari Főnökség 2/D (kémelhárító) alosztálya rendelte ki 1941. november végén a Délvidékre azzal a feladattal, hogy biztosítsa a kommunisták elleni nyomozás során a VKF bírósága és a nyomozószervek közötti kapcsolatot.
- ⁹² HIL VKF 1942–1–49/el. n. hdm. csf. január 15-i, 16-i jelentése.
- ⁹³ PI Arch. F. 634., valamint OL Mikrofilm 12405/4.
- ⁹⁴ Egyetlen géptáviró működött, amely Feketehalmy-Czeydner és Szombathelyi összeköttetését biztosította. OL Mikrofilm 12406/4.; PI Arch. F. 634.
- ⁹⁵ A levelet idézi *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”. *Történelmi Szemle*, 1968. 1–2. sz. 88. old. A napló e részét közli *Tilkovszky Loránt*: „Hogy megmozgassuk a magyar lelkiismeretet...” *Békési Élet*, 1984. 1. sz. 94–104. old. A levelet Bárdossy január 21-én kapta meg.
- ⁹⁶ *Tilkovszky Loránt*: I. m. 96–99. old.
- ⁹⁷ MSR V MK 2. reg. br. 2.; HIL HM 1942–1/a–5947/el. n.
- ⁹⁸ A tragikus eseményeket részletesen tárgyalja *Buzási János*: *Az újvidéki razzia* c. könyve 51–76. old., *Zvonimir Golubović*: *Racije januara 1942 u*

- južnoj Bačkoj. Zbornik za društvene nauke Matice Srpske. 1963. 35. sz. 165–192. old., valamint *A. Sajti Enikő*: I. m. 163–175. old. Elsősorban az úvidéki zsidóság elleni atrocitásokat írja le *Vladislav Rotbart*: Čije je delo novosadska racija c. munkája. (Jevrejski almanach 1965–1967. Beograd, 1967. 168–188. old.) Néhány évvel az események után jelent meg *Erik Koš* visszaemlékezése Pokol u Novem Sadu címmel. (Ljubljana, 1949.) Ugyancsak memoár jelleggel íródott *Andreja Deak*: Razzia in Novisad und andere Geschehnisse Während des zweiten Weltkriegs in Ungarn und Jugoslawien c. könyve (Zürich, 1967.).
- ⁹⁹ OL Mikrofilm. 12405/4.
- ¹⁰⁰ HIL VKF 1942–1–49/el. hdm. csf. január 23-i jelentése.
- ¹⁰¹ MSRV MK 2. reg. br. 4.
- ¹⁰² ZDNOR I/17. 9. sz. irat. 49. old.
- ¹⁰³ MSRV MK 2. reg. br. 4.
- ¹⁰⁴ OL Mikrofilm 12405/4.
- ¹⁰⁵ HIL VKF 1942–1–49/el. hdm. csf. január 27-i jelentés.; PI Arch. 651. f. 2/1942–1–6279.
- ¹⁰⁶ ZDNOR I/17. 8. sz. irat. 43. old. Az irat a belgrádi német biztonsági rendőrség vezetőjének a német külügyminisztériumhoz 1942. február 25-én kelt jelentését tartalmazza a bácskai „szerb felkelésről”. A jelentést készítő Minberg szerint az általa közölt adatot a magyar kormány egyik tagja bocsátotta rendelkezésére.
- ¹⁰⁷ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1943–R31447.
- ¹⁰⁸ PI Arch. 651. f. 2/1942–1–6279. 30. old.; OL K–28 ME Kisebbségi o. 1944–R–27709.
- ¹⁰⁹ OL K–63 Küm. pol. 1942–67–2.
- ¹¹⁰ ZDNOR XII/a. 2. sz. irat. 13. old.
- ¹¹¹ Ribbentropnak a Horthyval és Bárdossyval folytatott tárgyalásairól készült feljegyzést lásd: WIL 475. sz. irat. 646–647. old. A kérdéssel részletesen foglalkozik: *Ránki György*: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Könyvkiadó 1964. 159–161. old., valamint *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 271–274. old.
- ¹¹² HMTI 62. sz. irat. 313–318. old.
- ¹¹³ HIL Budapesti Katonai Törvényszék. Kb. 2925/1951. Az iratot teljes terjedelemben közli *A. Sajti Enikő–Markó György*: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. 1943. december 14–1944. január 14. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 5. sz. 426–456. old.
- ¹¹⁴ PK KPJ za Vojvodinu. 21. sz. irat. 65. old.
- ¹¹⁵ PI Arch. 638. f. 3/1943–Bi–34. 6. e., valamint 653. f. 2/67. 6. e. Január 10-én mindhármukat agyonlőtték, mivel az „ítéletvégrehajtó közrevonható nem volt”.
- ¹¹⁶ PI Arch. 613. f. 21/5. 6. e. Szombathelyi öt elítélt büntetését életfogytiglani, illetve 12–15 évig terjedő fegyházbüntetésre változtatta. Tizenegy elítéltet január 19-én, a bíróság által meghatározott sorrendben agyonlőtték.
- ¹¹⁷ HIL HM 1942–13–13431/el. A tíz szablyai elítélt közül egy kapott kegyelmet. A nevelő csoportok a párttal szimpatizálókat készítették fel a pártna való felvételre. HIL HM 1942–13–8159/el., valamint PI Arch. 613. f. 21/6.

- ó. e. A nyolc csurogi vádlott közül Marko Konjevićet, Milivoj Budišin Dragint, Zdravko Maksimovićot és Lazar Martinickit végezték ki.
- ¹¹⁸ HIL HM 1942–13–12947/el.; 1942–13–2752/el. Marinko Plavšić, Obrad Lukašev, Veljko Lacunski, Nenad Popov, Balla István és Dimitre Vasiljević.
- ¹¹⁹ Jan Kardelist, Živan Tatarskit, Krammer Józsefet, Vazul Perišićet és Marinkov Jánost. Marinkov kegyelmet kapott. HIL HM 1942–13–13431/el.
- ¹²⁰ PI Arch. 651. J. 2/1942–1–6279. Február 2-án rajtaütött a csendőrség Đorđe Zločić lakásán, aki a párt Tartományi Bizottságának tagja, a SKOJ Vajdasági Tartományi Bizottságának titkára volt. Zločić fegyverrel állt ellen, súlyosan megsebesült. Két nap múlva a hírhedt Armijában, az újvidéki katonai körzet parancsnokságának épületében, amelyben egyúttal a VKF 2. osztályának kirendeltsége is működött, meghalt. Két nappal később lőtték le Mikes Györgyöt, a SKOJ újvidéki helyi bizottságának tagját, február 5-én pedig Topolyán Nikola Trumbićot, az ellenállási mozgalom aktív tagját. Újvidéken fogták el sebesülten Miloš Bebićet, a JKP tagját, s 1942 márciusában Zomborban kivégezték.
- ¹²¹ HIL VKF 1942–1–4804/el.
- ¹²² Uo. A VKF statáriális és ítélő bíróságok által súlyos börtönbüntetésre ítélt foglyok jelentős részét 1942 őszétől munkaszázadokba osztották be és a keleti frontra, a csaknem biztos pusztulásba vitték őket. CsmL Szegedi Kerületi Börtön és Államfogház iratai. A politikai elítéltek iratai: 6. cs. 201., 230., 233., 234.; 8. cs. 294., 299., 318.; 9. cs. 348., 339., 531.; 10. cs. 391.
- ¹²³ *Juhász Gyula*: I. m. 274. old
- ¹²⁴ *Viah Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása. 133. old. Vigh megemlíti, hogy ezen az ülésen Bárdossy azt vágta a délvidéki politikáját élesen bíráló Bajcsy-Zsilinszky szemébe: „nem érdemli meg, hogy magyar képviselő legyen”. S bár képviselőségétől nem tudták megfosztani, az éles szóváltásnak szerepe lehetett abban, hogy Bajcsy-Zsilinszky neve kimaradt a külügyi bizottság névsorából.
- ¹²⁵ OL K–63 Küm. pol. 1943–16–81/pol. A memorandumot kijuttatták Szerbiába, ott lefordították, s meglehetősen széles körben vált ismertté.
- ¹²⁶ Veress Lajos nem Bácska, hanem Újvidék katonai parancsnoka volt.
- ¹²⁷ OL Mikrofilm 12405/4. A röpiratot közli: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945. c. kötet. A kötetet összeállította: *Pintér István és Svéd László*. Kossuth Könyvkiadó 1964. 317–318. old.
- ¹²⁸ OL Mikrofilm. 12405/4.
- ¹²⁹ Uo.
- ¹³⁰ Képviselőházi Napló. XIII. 1942. 32. old.
- ¹³¹ Bárdossy leváltását közvetlenül a váltotta ki, hogy a kormányzóhelyettesválasztás során személyes konfliktusba keveredett Horthyval, s így Bethlennek, Károlyi Gyulának és híveinek sikerült rávenni a kormányzót a miniszterelnök menesztésére. *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 275. old.

A Kállay-kormány délvidéki nemzetiségpolitikája

- ¹ Képviselőházi Napló. XIII. 1942. 91. old.
- ² OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-1071. A külügyminisztérium pár nappal később átirattal fordult Szombathelyihez, és Bolla jelzései alapján név szerint kérte az eltűnt és kivégzett szerbek ügyének kivizsgálását. Szombathelyi természetesen tagadta a törvénytelen kivégzéseket, hiszen február 11-én már kezében volt a Feketehalmy-Czeydner által elvégzett vizsgálat anyaga, amely igazolta valamennyi fegyverhasználat jogosságát. Szombathelyi ekkor nem valamiféle belső vagy külső nyomásra, hanem a katonai szabályzat megfelelő pontja alapján utasította az V. hadtest parancsnokságát az említett vizsgálat lefolytatására. A vizsgálat eredményét másnap Bár dossy tudomására hozták, aki ezzel elintéztnek vélte az ügyet. HIL VKF 1942-1-90/el.
- ³ OL K-428 Könyomatos. 1133. 1942. május 12.
- ⁴ Uo. 1942. május 23., július 8.
- ⁵ MSRV MK 11. reg. br. 116., *Nova Pošta*, 1942. március 8.
- ⁶ OL K-428 Könyomatos. 1133. 1942. július 15.
- ⁷ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-6279. 45-55. old. A rendőrfőkapitány-helyettes jelzései ellenére Deák főispán még egy hónappal később is szükségesnek látta figyelmeztetni az óbecsei fősolgabíró: akadályozza meg, hogy a razzia miatt üresen maradt gazdaságok feletti felügyeletet a községi előljárók maguk között osszák fel. MSRV MK 11. reg. br. 134.
- ⁸ *Nova Pošta*, 1942. április 14.
- ⁹ Uo. 1942. május 7.
- ¹⁰ MSRV MK 4. reg. br. 127., reg. br. 120.
- ¹¹ *Nova Pošta*, 1942. július 12.
- ¹² Uo. 1942. május 24.
- ¹³ OL K-28 ME Kissebségi o. 1942-R-18590.
- ¹⁴ *Balla Pál: A visszacsatolt Délvidék nemzetiségi viszonyai. Láthatár*, 1942. 10. sz. 261., valamint 265. old.
- ¹⁵ *Nova Pošta*, 1942. május 3.
- ¹⁶ PI Arch. 51. f. 2/1942-1-6279. 170-191. old. Zombory közvetlenül a razzia befejezése után jelentést tett a belügyminiszternek, hogy hatósági jogait „a személyi és vagyonbiztonság tekintetében” nem tudta érvényesíteni a razzia idején, s megerősítette, hogy a városban semmiféle partizánvétekenység nem volt. Feketehalmy-Czeydner a honvédelmi miniszterhez 1942. február 12-én írott levelében így próbálta védelmezni Grassy és diszkreditálni Zomboryt: „nevezett nincsen a helyzet magaslatán, amikor a honvédséget kellene támogatnia . . . Mint állami közbiztonsági szerv elsőnek tiltakozik I. 24-én (pár órával a tisztogatás után) az alkalmazott erőszak ellen, s így mintegy bizonyítani igyekszik Jehova előtt, hogy ő semmiben sem hibás.” Ténybeli megállapításait hamisaknak nevezi, s kérte a minisztert, hasson oda, hogy Zomboryt leváltásák, mivel „idegei sem felelnek meg a követelményeknek”. HIL HM 1942-1/a-9961/el.
- ¹⁷ *Tilkovszky Loránt*: I. m. 101. old.
- ¹⁸ PI Arch. F. 634.
- ¹⁹ HIL HM 1942-8/2-49503/el. Babóséknak egyáltalán nem volt könnyű be-

szerezni a megfélemlített lakosságtól a megfelelő adatokat. Még élénken élt emlékezetükben az az eset, amely egy Madaković nevű újvidéki szerb polgárral történt. Madaković január 25-én felkereste Grassyt, s annak a véleményének adott hangot, hogy a razzia előtt a város nyugodtan viselkedett, nem volt ok a vérengzésre. Madakovićot Grassy kivégeztette. OL K-63 Küm. pol. 1943-16-85/pol.

²⁰ HIL HM 1943-1-69/el.

²¹ PI Arch. F. 634.

²² Képviselőházi Napló. XIII. 1942. július 15. 524-526. old.

²³ Uo. 526-528. old.

²⁴ Képviselőházi Napló. XIV. 1942. november 27. 345-347. old.

²⁵ Uo. 1942. december 2. 490-492. old.

²⁶ OL Mikrofilm. 12405/4.

²⁷ Abból kiindulva, hogy bárhogy végződjk is a háború, az Egyesült Államoknak nagy szerepe lesz az európai újjárendezésben, aggasztónak tartották a Jászi és Vámbéry vezette „szélsőséges” emigránskörök megerősödését, s az amerikai sajtó kormányzóellenes megnyilatkozásait. Úgy vélték, hogy mindkettő „Beneš politikájának malmára hajtja a vizet”.

²⁸ A memorandumot mintegy harmincan írták alá. Makray Lajos, Tildy Zoltán, gróf Apponyi György, órgróf Pallavicini Alfonz, gróf Esterházy János, gróf Pálffy Géza, Odeschalchi herceg, gróf Serényi László és Sigray Antal, Gratz Gusztáv, dr. Horváth Zoltán, Vargha Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Zubkovics görögkeleti szerb érsek, Irinej Čirić görögkeleti szerb püspök, dr. Ábrahám Dezső, Milan L. Popović, Peyer Károly, Szeder Ferenc, Kéthly Anna és mások.

²⁹ PI Arch. F. 634.

³⁰ A memorandumot közli *Pintér István*: A Független Kisgazda, Földműves és Polgári Párt emlékirata Magyarország külpolitikai és belpolitikai kibontakozásáról Kállay Miklós miniszterelnökhöz. *Századok*, 1965. 1-2. sz. 172-198. old.

³¹ Képviselőházi Napló. XIV. 1942. június 17., valamint XV. 1942. nov. 10.

³² OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-31447. Egy Dušan Nikolić nevű, Bácskából menekült belgrádi szerb tisztviselőt, aki egyike volt azoknak, akik az emigránskormány számára gyűjtötték a magyar kormányok elleni szerb panaszokat, 1943 júliusában a Kállay-kormány kérésére a Gestapo letartóztatta. OL K-63 Küm. pol. 1943-16-85/pol.

³³ *Borba*, 1942. november 21.

³⁴ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-5092/pol.; valamint 1942-16/7-7858/pol.

³⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16-88/pol.

³⁶ HIL HM 1942-1-69/el.

³⁷ *Tilkovszky Loránt*: I. m. *Békési Élet*, 1982/2. sz. 237. old.

³⁸ MBTT 25/b., 25/c. sz. iratok. 146-147. old.

³⁹ A tárgyalásról két forrás áll rendelkezésünkre. Az egyik az ún. „Emlékeztető”, amely a szűk politikai vezetés számára készült rövid kivonat. Közli: Magyarország és a második világháború. 164. sz. irat, 387-393. old. A másik a csaknem teljes jegyzőkönyv, amely a vádlottak szökése miatt 1944. január 14-én félbeszakad. HIL Budapesti Katonai Törvényszék. Kb. 2925/1951. Az iratot közli *A. Sajtó Enikő-Markó György*: I. m.

- ⁴⁰ WIL 565. sz. irat. 761. old., 568 sz. irat. 764. old.
- ⁴¹ *Buzási János*: I. m. 99–100. old.
- ⁴² *Kádár Gyula*: I. m. 645–647. old.
- ⁴³ WIL 581. sz. irat. 780. old.
- ⁴⁴ A kommunikét a szerb nyelvű *Nova Posta* is leközölte. (1944. január 19.)
- ⁴⁵ OL K–27 Mt. jkv. 1944. január 18.
- ⁴⁶ HIL VKF 1944–4–51/hdm. csf. Szombathelyi lépése természetesen nem talált egyértelmű fogadtatásra a magasabb- és csapatparancsnokok között. A többség „szemenszedett hazugnak” minősítette a tisztí parancsban foglaltakat, vagy éppen nem hitte el. *Kádár Gyula*: I. m. 643. old.
- ⁴⁷ Vö.: *Buzási János*: I. m. 99. old.
- ⁴⁸ MBTT 25/b. sz. irat. 146. old.
- ⁴⁹ OL K–149 BM res. 1944–6–sz. n.
- ⁵⁰ OL K–27 Mt. jkv. 1944. április 7. 1944 áprilisában Grassy és Deák visszatért Budapestre, később pedig Feketealmý-Czeydner is, és Szálasi hatalomátvétele után Beregffy-Berger honvédelmi miniszter helyettese lett. Grassyt altábornaggyá nevezték ki, s ő szervezte meg a Hunyadi SS-páncélgránátos hadosztályt. A háború után kiadták őket a jugoszláv népbíró-ságnak, valamennyiüket halálra ítélték és kivégezték.
- ⁵¹ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1944–R–27709.
- ⁵² OL K–27 Mt. jkv. 1943. szeptember 14.
- ⁵³ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1944–R–27709.
- ⁵⁴ Uo., valamint 1943–G–34690.
- ⁵⁵ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1944–R– 27709. 1944 novemberében a segélyezésre szánt 2 millió pengőből a maradék 1 282 590 pengőt átutalták a Nemzeti Bank soproni fiókjához.
- ⁵⁶ HIL HM 1942–1/a–52161/el.n.
- ⁵⁷ MSRV MK 4. reg. br. 103.
- ⁵⁸ HIL VKF 1942–1–5194/el.n.
- ⁵⁹ Uo.
- ⁶⁰ HIL VKF 1942–1–5337/el.n.
- ⁶¹ Uo. 1942–1–5194/el.n., PI Arch. F. 815/1.
- ⁶² HIL VKF 1942–1–5194/el.n.
- ⁶³ HIL VKF 1942–1–5270/el.n.
- ⁶⁴ Uo. 1942–1–5337/el.n.
- ⁶⁵ OL K–63 Küm. pol. 1942–16/7–5772.; HIL VKF 1942–1–5342/el.n.
- ⁶⁶ MSRV MK 4. reg. br. 110., HIL VKF 1942–1–5769/el.n. Stevan Divnin a jelzett iratban Divnin Kartala néven szerepel. Divnin mozgalmi neve Baba Kartala volt.
- ⁶⁷ HIL VKF 1942–1–5944/el.n.
- ⁶⁸ Uo. 1942–1–5818/el.n., 5901/el.n. Platthy azt javasolta, a II. folyamzár zászlóalját és az újvidéki őrnaszádot úgy bocsássák rendelkezésére a partizánok elleni harcokhoz, hogy egyúttal szűnjék meg ezen egységek belgrádi alárendeltsége. Szombathelyi ebbe nem egyezett bele, így mind a folyamzár zászlóalj, mind az őrnaszád továbbra is a belgrádi német katonai parancsnokság kötelékében maradt.
- ⁶⁹ MSRV MK 2. reg. br. 80/a.

- ⁷⁰ Uo. reg. br. 37/a.; HIL VKF 1943–1–6396/el.n.
- ⁷¹ OL K–27 Mt. jkv. 1943. szeptember 28.
- ⁷² HIL VKF 1943–1–6533/el.n.; MSRV MK 5. reg. br. 156.
- ⁷³ MSRV MK 11. reg. br. 29.; MK 7. reg. br. 29.
- ⁷⁴ MSRV MK 7. reg. br. 15., 16., 29. A kérdésre bővebben lásd *Josip Mirnić*: Sistem Jedinstvenog vojnog rukovodstva mađarskog okupatora u borbi protiv NOP-a u Bačkoj. *Vojnoistorijski glasnik*, 1968. 2. sz. 59–62. old.
- ⁷⁵ HIL HM 1943–13–5082/el.n.
- ⁷⁶ Hegyi József neve Délvidék-szerte hírhedtté vált a kommunisták elleni ki-méletlen vallatások miatt. A jugoszláv népbíróság a háború után halálra ítélte és nyilvánosan kivégezték.
- ⁷⁷ PI Arch. 651. f. 2/1942–1–23647., valamint PK KPJ za Vojnodinu. 34. sz. irat. 98–101. old. Svetozar Marković, illegális nevén Toza, újságíró volt. Fia-talon, 1937-ben lett a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, 1941-től a Vajda-sági Tartományi Bizottság szervező titkára, a KB tagja volt. Széles művelt-ségéről, elméleti felkészültségéről számtalan írása tanúskodik. Legismer-tebb munkája „A mezőgazdasági munkások helyzete a Vajdaságban” cím-mel jelent meg. Baji ügyvéd volt, s már diákként részt vett a jugoszláviai haladó ifjúsági mozgalomban. Az *Életünk* című haladó ifjúsági lapot szer-kesztette. 1934-ben lett a párt tagja, 1941-től a Bácskai Területi Bizottság titkára és a Tartományi Bizottság tagja volt.
- ⁷⁸ PK KPJ za Vojvodinu, 30. sz. irat. 93. old.; PI Arch. 651. f. 2/1943–1–3796.
- ⁷⁹ PI Arch. 651. f. 2/1943–6–1168. 54. old. Az osztag parancsnoka a szabalyai Svetislav Veličković, majd a turjai Helyi Bizottság tagja, Miladin Jocić volt. Helyettese a bácskapalánkai Bogdan Stojaković (Crni Đorđe), politikai biz-tosa pedig a becseji Lazar Brankov volt. Az osztag tevékenységére bőveb-ben lásd *Živan Kumanov*: I. m. 55–68. old.
- ⁸⁰ ZDNOR I/6. 163. sz. irat. 462. old.; 137. sz. irat. 416. old.; 142. sz. irat. 422. old.
- ⁸¹ PI Arch. 651. f. 2/1943–2–15919. 5. old.; MSRV MK 5. reg. br. 190/a. és 197. Október 18-án Szilbácson (Silbaš) például azért tartott Platthy razziát, mert a csendőrség helyi besúgóját a partizánok kivégezték. A razzia során 70 főt tartóztattak le, 2 partizánt lelőttek, többet megsebesítettek.
- ⁸² PI Arch. 504. f. 15. ó. e. 15. old., MSRV MK 5. reg. br. 228. Egy másik verzió szerint Stojaković lakásán a Liliomosnál elfogott partizánokból kicsikart vallomás alapján tartottak házkutatást. HIL VKF 1943–1–6380/b. Meglehe-tősen nagy port vert fel, hogy Živko Popovićot családja nyilvános gyász-szertartás keretében temette el. Az engedélyt Milan L. Popović (nem volt rokona) eszközölte ki. A *Nova Poštában* megjelenő rövid gyászír szerint Živko Popović „szerencsétlenség következtében” vesztette életét. Az eset azért is szokatlan volt, mert egyik közeli rokona az AVNOJ-kormány (Ju-goszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) tagja volt. PI Arch. 651. f. 2/1943–1–3800/b. 53. old.
- ⁸³ ZDNOR I/17. 128. sz. irat. 514. old. A Veličković-féle csoportot képezte 1944. nyarán, a bácska-baranyai operatív zóna létrehozásakor a palánkai parti-zánosztag magját.
- ⁸⁴ PI Arch. 651. f. 6/1943–II. augusztus 6.; 651. f. 2/1943–4–1006. XIV. július. 1043 old.; 651. f. 2/1943–6–1168. 39. old.

- ⁸⁵ OL K-27 Mt. jkv. 1942. szeptember 14.
- ⁸⁶ OL K-428 Könyomatos. 1133. 1942. március 7.
- ⁸⁷ OL K-27 Mt. jkv. 1941. július 22.
- ⁸⁸ Az orthodox kereszténység. Szerkesztette: *Berki Feriz*. Budapest, 1975. 146-147. old.
- ⁸⁹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-16412 és 20645.
- ⁹⁰ *Nova Pošta*, 1942. november 15.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-16412.
- ⁹¹ OL K-27 Mt. jkv. 1943. február 16.
- ⁹² *Nova Pošta*, 1943. augusztus 18.
- ⁹³ *Nova Pošta*, 1943. március 30., július 27.
- ⁹⁴ *Nova Pošta*, 1943. február 7., november 26.
- ⁹⁵ OL K-644 VKM 1941-17-56753; 104032.
- ⁹⁶ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 60. G-1-1941; MSRV Mađarske gradjanske vlasti MK 11/127.
- ⁹⁷ MSRV Mađarske gradjanske vlasti. MK 11/127; 130.
- ⁹⁸ OL K-644 VKM 1941-17-57269; 57183.
- ⁹⁹ OL K-644 VKM 1943-2-205690; CsmL Szeged város főispánjának biz. iratai. 1943/29. res.
- ¹⁰⁰ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-34574.; OL K-63 Küm. pol. 1942-67-31.
- ¹⁰¹ OL K-644 VKM 1942-17-109942.
- ¹⁰² Uo. 1943-17-83072; OL ME Kisebbségi o. 1943-R-25613.
- ¹⁰³ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 70. G-7-28/1943.; 31/1942-43.; valamint OL K-644 VKM 1942-17-252583.
- ¹⁰⁴ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 77. G-7-75/1943.
- ¹⁰⁵ OL K-644 VKM 1942-17-105080.
- ¹⁰⁶ Uo. 1942-17-107847.
- ¹⁰⁷ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 66. G-7-4/1942-43.
- ¹⁰⁸ Uo. kut. 60. br. 1. Izveštaj skola.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ OL K-644 VKM 1942-17-104052, valamint 1941-17-57901.
- ¹¹¹ Uo. 1941-7-58020, 1942-17-111194.
- ¹¹² Uo.
- ¹¹³ *Nova Pošta*, 1943. december 19.
- ¹¹⁴ Uo. 1943. március 17.
- ¹¹⁵ *Délvidék (Zombor)*, 1943. szeptember 2.
- ¹¹⁶ *Nova Pošta*, 1943. szeptember 1., szeptember 3.
- ¹¹⁷ Uo. 1943. január 6., 7., 8., 9. Balla a pravoszláv karácsony alkalmával nyilatkozott a lapnak.
- ¹¹⁸ *Nova Pošta*, 1943. január 12.
- ¹¹⁹ *Torontál* (Nagybecskerek-Petrovgrad), 1943. március 5. (A várost jelenleg Zrenjaninnak hívják.)
- ¹²⁰ *Nova Pošta*, 1943. március 2.
- ¹²¹ Uo. 1944. január 7.
- ¹²² MSRV MK 11. reg. br. 201.
- ¹²³ PI Arch. 815/2.; Képviseelőházi Napló. XVIII. 1943. november 24. 195-196. old.

- ¹²⁴ PI Arch. 815/2.
- ¹²⁵ PI Arch. 2/1943–6–1168. 38. 1.; PI Arch. F. 815/2.
- ¹²⁶ *Újvidéki Reggeli Újság*, 1943. október 19., *Nova Pošta*, 1943. október 19. Az október 6-i értekezleten Popovičon és Đunder skin kívül többek között jelen volt: Đoka Đunder ski nagybirtokos, Đorđe Lazić, az újvidéki Kereskedelmi Egyesület volt elnöke, Miloš Petrović, volt újvidéki polgármester, Todor Milić, püspöki helynök, Đoka Popović, volt jugoszláv miniszter és bán, Branko Nikolić, volt képviselő, ügyvéd, Aleksandar Moč, volt főispán, a Matica Srpska elnöke, Kosta Hadži, a Matica titkára, Obrad Milutinović, volt polgármester, orvos, Miloš Petrović, volt polgármester, közgazdász, Jovan Đulum, a szerb egyházközség elnöke, Vojin Brkić volt jugoszláv képviselő, Svetozar Stanković, volt jugoszláv szenátor és miniszter. Aleksandar Moč és néhány társa, aki a Délvidék felszabadítása után a Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának tagja lett, elhatárolta magát ettől a nyilatkozattól.
- ¹²⁷ ZDNOR I/6. 172. sz. irat. 511–512. old.
- ¹²⁸ *Balla Pál*: Magyar–szerb politikai kapcsolatok alakulása napjainkig. *Lát-határ*, 1943. 5. sz. 121–125. old.
- ¹²⁹ PI Arch. 651. f. 7/1942. szeptember 25.
- ¹³⁰ PI Arch. F. 815/1.; MSRV MK 5. reg. br. 88., MK 4. reg. br. 43. A nyilas ifjúsági csoportokat a kormány feloszlatta. A kulturbund a délvidéki németek még Jugoszláviában létrejött népcsoportszervezete, amely a Volksbundba betagozódva is megtartott bizonyos önállóságot.
- ¹³¹ *Nova Pošta*, 1943. december 21, *Új nép* (Újvidék), 1943. december 24., *Délvidék*, 1943. december 21.
- ¹³² Közvetlenül a jugoszláv fegyverletétel után a magyar fővezérség és a 2. német hadsereg parancsnokságának szállásmestere között egyezmény jött létre, amely szerint a német hadifogságba esett, s a Magyarországhoz csatolt területeken községi illetőséggel bíró magyar, horvát és bolgár nemzetiségű hadifoglyokat (a szerbeket és zsidókat tehát nem) átadják a magyar hatóságoknak (OL K–149 BM res. 1941–19302). A Kállay-kormány idején valóban eredményes lépéseket tettek a szerb nemzetiségű hadifoglyok hazaszállítása érdekében, s gondos kiválogatás után több ezren térhettek haza. MSRV MK 2. reg. br. 12., 20.
- ¹³³ MBTT 46/b. sz. irat. 202–203. old.
- ¹³⁴ Uo. 26. sz. irat. 148. old.
- ¹³⁵ OL K–63 Küm. pol. 1943–16–123/pol.
- ¹³⁶ MBTT 68. old.
- ¹³⁷ OL K–428 MTI könyomatos. 1134. 1943. június 13. A jugoszláv könyomatosban nyilván Féja „Viharsarok” c. szociográfiájára céloztak.
- ¹³⁸ Kállay új koncepciója a következő volt: a rendszer átmentése, a német megszállás elkerülése és a szovjet hadsereg távoltartása érdekében – a román kiugrást megelőzendő – a Kárpátok vonalán kell a védelemre berendezkedni. Ehhez haza kell hozni a Szovjetunió területén állomásozó csapatokat, a szövetséges hatalmakkal pedig közölni kell, hogy Magyarország csak védelmi hadműveleteket folytat. Fegyverszünetet tehát a magyar kormány nem köt, formálisan továbbra is fenntartja a szövetséget Németországgal, de nem engedi meg német csapatok tartózkodását Magyarorszá-

gon, és megszünteti Németország gazdasági támogatását is. *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 344. old.

¹³⁸ MBTT 99/a. sz. irat. 311. old.

A délszlávok helyzete Magyarország német megszállása után

¹ Magyarország német megszállását részletesen tárgyalja *Ránki György*: 1944. március 19. (Kossuth Könyvkiadó 1968.) c. könyve. A Bácska megszállásában a 8. SS-lovashadosztály egységei, a Hillebrand- és a Braunerharci csoport vett részt. Ez a hadosztály korábban Horvátországban állomásozott, és részt vett a jugoszláv partizánegységek elleni tisztogató akciókban. *Kurt Gerhard Klietmann*: Die Waffen SS, eine Dokumentation. Osnabrück. 1965. 160–161. old.

² OL Mikrofilm. 12405/4.; MSRV MK 9. reg. br. 40.

³ *Josip Mirnić*: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. 287. old.

⁴ MSRV MK 9. reg. br. 40

⁵ *Josip Mirnić*: I. m. 323. old.

⁶ MSRV MK 9. reg. br. 79.

⁷ WIL 648. sz. irat. 837. old.

⁸ Uo. 661. sz. irat. 845. old. A vidéki közigazgatásban 62 főispán működött, 41 vármegyei és 21 városi. Egyes esetekben a vármegyéék és a városok élén ugyanaz a személy állt.

⁹ PI Arch. 651. f. 2/1944–9019.

¹⁰ *Josip Mirnić*: I. m. 292. old.

¹¹ *Délvidék*, 1944. május 24., valamint *Nova Pošta*, 1944. május 24. Piukovich szerbek elleni kirohanására a „szabad szerb hegyekben” megjelenő *Vojvodina* c. csetnik lap igen élesen reagált. Azzal fenyegette a főispánt, a „piukovichokkal” és az egész bácskai magyarsággal, hogy ha „elérkezik a mi időnk . . . majd a szerzett tapasztalataink szerint fogunk eljágni”. OL K–63 Küm. pol. 1944–16–84/pol.

¹² *Nova Pošta*, 1944. május 25.

¹³ *Josip Mirnić*: I. m. 293. old.

¹⁴ *Délvidék*, 1944. július 7.

¹⁵ MSRV MK 7. reg. br. 32. A Kállay-kormány már 1942 elején megtiltotta, hogy a szerbeket rendes katonai szolgálatra hívják be, ehelyett munkaszolgálatra kötelezték őket. Behívásukra azonban csak 1943. április közepétől került sor, de ez ekkor elsősorban a megbízhatatlannak minősítettekre és a kommunistagyanusokra terjedt ki. HIL VKF 1942–1–4970/el.n., PI Arch. 651. f. 2/1943–6–1168.

¹⁶ MSRV MK 7. reg. br. 24.; MK 6. reg. br. 127.; MK 9. reg. br. 85/a.

¹⁷ MSRV MK 6. reg. br. 126.

¹⁸ OL K–149 BM res. 1944–4–1006.; PI Arch. 651. f. 2/1944–9100. július 8. Sajnos az iratból nem tűnik ki pontosan, mi lett Losonczy sorsa.

¹⁹ Komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja. MSRV AK. 23410. A 16 034 deportáltból mindössze 2614-en érték meg a felszabadulást.

- ²⁰ PI Arch. 651. f. 2/1944–9100. június 27., július 25., július 29.; MSRV MK 6. reg. br. 20.; ZDNOR 1/8. 90. sz. irat. 218–21. old.
- ²¹ PI Arch. 504. f. 15. ó. e. 69. old.; WIL 672. sz. irat. 852. old.
- ²² PI Arch. 651. f. 6/1944–II. április 28.
- ²³ PI Arch. 651. f. 6/1944–II. május 30.
- ²⁴ *Godó Ágnes*: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Zrínyi Katonai Kiadó 1972. 38–39., 49–92. old.
- ²⁵ *Pintér István*: Magyar antifaszizmus és ellenállás, 282. old.
- ²⁶ PI Arch. 651. f. 6/1944–III. augusztus 1., 31., valamint 651. f. 2/1944–sz. n. 1. old.
- ²⁷ PI Arch. 651. f. 2/1944–sz. n. 28. Joó Lajost a nyomozók törbe csalták. Az egyik letartóztatott beismerte, hol és mikor lesz találkozója Lazóval. Az illetőt három nyomozó kísérte a találkozóhelyre és Joónak már nem volt ideje használni pisztolyát.
- ²⁸ PI Arch. 613. f. 21/34. és 35. ó. e.
- ²⁹ PK KPJ za Vojvodinu. 147. sz. irat. 397. old.
- ³⁰ *Slobodna Vojvodina*, 1944. június 15.
- ³¹ PK KPJ za Vojvodinu. 147. sz. irat. 397. old. Kissé később az operatív zóna parancsnokává Đura Đulićot nevezték ki.
- ³² PI Arch. 651. f. 2/1944–9100
- ³³ PK KPJ za Vojvodinu. 150. sz. irat. 400–402. old.
- ³⁴ MSRV MK 9. reg. br. 160.; MK 2. reg. br. 127.
- ³⁵ *Josip Mirnić*: I. m 324–332. old.
- ³⁶ ZDNOR 1/8. 191. sz. irat. 492–493. old.
- ³⁷ PI Arch. F. 634.; és 651. 2/1943–4–1006. XV. augusztus.
- ³⁸ OL Mikrofilm 12405/4.; PI Arch. F. 634.
- ³⁹ PI Arch. 651. f. 2/1943–6–1168. 34–38. old. Kis Iván egyébként a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg katonájaként az ország felszabadításáért vívott végső ütközetek egyikében esett el.
- ⁴⁰ PI Arch. F. 634.
- ⁴¹ PI Arch. 651. f. 2/1943–6–1168. 34–36. old.
- ⁴² PI Arch. F. 634.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ *Zvonimir Golubović–Živan Kumanov*: Novi Sad u ratu i revoluciji. 243. old
- ⁴⁶ PI Arch. F. 634
- ⁴⁷ OL K–63 Küm. pol. 1944–16–118/pol.
- ⁴⁸ 17/pol.
- ⁴⁹ 118/pol. 119/pol.
- ⁵⁰ 118/pol.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² PI Arch. F. 634.
- ⁵³ OL K–63 Küm. pol. 1944–16–103.
- ⁵⁴ 108/pol.
- ⁵⁵ OL K–63 Küm. pol. 1944–16–114/pol.
- ⁵⁶ OL K–27 Mt. jkv. 1944. szeptember 27.

Összefoglalás és előretékinés

- ¹ A *Slobodna Vojvodina*, a Vajdasági Népfelszabadító Bizottság lapja már 1944. október 12-i számában – tehát még a Vajdaság teljes felszabadulása előtt – közölte, hogy megalakult a háborús bűnöket megállapító bizottság. Felhívta a figyelmet arra is, hogy mindenki, aki ilyen bűntettekről tud, köteles azt a bizottságnak jelenteni, az arról szóló esetleges dokumentumokat beszolgáltatni.
- ² Ezeknek akár csak megközelítően pontos számát hozzáférhető, megbízható források hiányában ma még lehetetlen megállapítani. Ezekre az eseményekre utal *Balogh Sándor*: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó 1982. 36. old.
- ³ *Miloš B. Lukić*: Žednicke iskre (Hronika Novog Žednika). Novi Sad, 1978. 507. old. E faluban folytatta egyébként papi tevékenységét a háború idején az áttelepülés lelkes híve, Németh Kálmán. A falut a székelyek, ugyancsak az ő vezetésével, október 8-án hagyták el Baja irányába.
- ⁴ MSRV PK KPJ za Vojvodinu. reg. br. 17.
- ⁵ *Ruža Cvejić*: Uloga Komunističke partije Jugoslavije u organizovanju i radu Vojne uprave za Banat, Bačku u Baranju. Istraživanja. I. Novi Sad, 1971. 249. old.
- ⁶ *Slobodna Vojvodina*, 1944. szeptember 29.
- ⁷ MSRV PK KPJ za Vojvodinu. reg. br. 18815.
- ⁸ PK KPJ za Vojvodinu 1941–1945. 176. sz. irat, 430. old.
- ⁹ A katonai közigazgatásra bővebben lásd: *Zvonimir Golubović–Živan Kumanov*: Novi Sad u ratu i revoluciji. knj. 2. 464–471. old.; *Nada Lazić*: Baranja 1941–1945. 252–259. old.; *Aleksandar Kasaš*: Ekonomske mere Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju. *Zbornik za istoriju*, 1983/2. 173–183. old.; *Ruža Cvejić*: I. m. Véleménye szerint a katonai közigazgatás bevezetése elhibázott lépés volt. Nézetét a többi szerző nem osztja, bár a katonai közigazgatás szervei és a népfelszabadító bizottságok közötti súrlódásokat a magyarokkal kapcsolatos politika miatt ők sem tagadják.
- ¹⁰ Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941–1945. 405. old.
- ¹¹ *Aleksandar Kasaš*: I. m. 181. old.
- ¹² Uo. 8. old.
- ¹³ *Balogh Sándor*: I. m. 252. old.
- ¹⁴ *Edvard Kardelj*: Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957. Beograd, 1980. 85. old.
- ¹⁵ PK KPJ za Vojvodinu. 214. sz. irat. 395. old.
- ¹⁶ A királyi Jugoszláviában nagyszámú orosz fehér emigráns telepedett le a Szovjet-Oroszország elleni intervenció és a polgárháború befejezése után.
- ¹⁷ PK KPJ za Vojvodinu. 214. sz. irat. 495–500. old.
- ¹⁸ Uo. 570. old.
- ¹⁹ Uo. 511. old.
- ²⁰ Jugoszlávia 1945. május 15-én szabadult fel teljesen. Az osztrák–jugoszláv határon lezajlott súlyos ütközetben a 3. jugoszláv hadsereg egységei szétverték az utolsó nagy usztasa-domobran-csetnik alakulatot is. E harcok so-

rán 30 ezer hadifoglyot ejtettek, köztük 12 usztasa tábornok is fogságba esett. Pavelićnek azonban sikerült elmenekülnie.

²¹ *Z. Golubović–Ž. Kumanov*: I. m. 471. old.

²² *Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*. 403. old.